

Åvtebaakoe

Nöörjesne mijjen akte aalkoe-åålmege, saemieh, jñh saemien skiemtjiji lea reakta seammavyörtogs healsoe- jñh hoksedienesjh åadtjodh seammalaakan goh jeatjah årrojñh.

ILO-konvensjovnen mietie nr. 169 art. 25 edtja healsoedienesjh aalkoe-åålmegidie hammoedidh jñh tjirrehtidh aalkoe-åålmegi jñjtsh diedten jñh giehtjedimmien nuelesne, guktie aalkoe-åålmegh maehtieh dan jolle fysiske jñh mentaale healsoestandaardem niktedh goh gåarede.

Saemien årrojñh leah åajvahkommes sijjen daerpies sjjerehealsoedienesjh åadtjeme siejhme sjjerehealsoedienesjisnie. Jñh hævvi sån mijjieh gellie saemien skiemtjijh bæehtjierdibie mijjen skiemtjegåetine fierhten biejjien. Gellien aejkien dam darjobe bieleden daejredh skiemtjije mijjen uvte lea saemien maadtoste, jñh doh jeanatjommes aejkieh mijjieh dejtie bæehtjierdibie bieleden daejredh mah haestemh doh saemien skiemtjijh maehtieh utnedh gosse gaskesem utnieh mijjine.

«Skiemtjijen healsoedienesjem» saemien årroejidie faalehtidh sæjhta jiehtedh healsoebarkijh tjuerieh nuekie daajroem saemien gielen jñh kultuvren bñjre utnedh, jñh faalenassen sisvege jñh guktie faalenasse lea öörnesovveme leah saemien skiemtjiji daerpiesvoetide sjiehtedamme.

Nasjonaale healsoe- jñh skiemtjegåetiesoejkesjisnie (2016-2019) Healsoe Noerhte RHG barkoestillemem åadtjoeji strategeles jåarhke-evtiedimmiem sjjerehealsoedienesijstie saemien årroejidie gorredidh. Daate strategijetjaatsege lea vaastoe daan barkoestillemasse, jñh mijjieh geerjene mijjieh maektebe daam reektehtsem åehpiedehtedh. Reektehtse tjjerteste dienesje edtja dan maereleslaakan öörnesovvedh goh gåarede, jñh mijjieh tjoerebe soejkesjem utnedh dotkemasse, maahtoebigkemasse, ektiebarkose jñh dienesjeevtiedæmman, jñh gaajhke evtiedimmie jñh innovasjovne edtjiejh sjugniehtovvedh saemien årroji giehtjedimmien jñh diedten nuelesne.

Healsoe Noerhte lea madtjeles daate vihkeles barkoe lea dorjesovveme lihke laavenjostosne Saemiedigkine. Mijjieh Saemiedigkiem, gaajhkh laanten regijonaale healsoegiehtelimmieh, tjjieltesuerkien siebriem (KS) saemien faage- jñh dotkemebyjresh, utnijetjirkijh, saadthalmetjh jñh jeatjebh gijhtebe mah leah viehkiehtamme dam ellen voestes strategeles soejkesjem darjodh, juktie sjjerehealsoedienesjh saemien årroejidie guhkiebasse evtiedidh.

Jarkoestæjja Ellen Bull Jonassen.

Strategijetjaatsege «Sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie» jïjtse aamhtesinie gïetesovvi ruffien 22.b. 2020 aktene ektie gaskeregijonaale AD-tjåanghkosne gusnie åvtehkh Regijonaale Healsoegïehtelimijste Healsoe Noerhte, Healsoe Gaske, Healsoe Jillie jïh Healsoe Åarjel-Luvlie lin meatan. Konklusjovne AD-tjåanghkosne lij:

Reerije direktöörh Regijonaale Healsoegïehtelimine Healsoe Noerhte, Healsoe Gaske, Healsoe Jillie jïh Healsoe Åarjel-Luvlie jååhkesjïeh strategijetjaatsege *Sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie* ektie aamhtesinie gïetesåvva, daej prioriteradimmiejgumie goh våaroeminie:

- a. Strategije lissiehtamme kvaliteetese jïh maahtose sjïerehealsoedïenesjisnie lea prioriteete voestes boelhken, lihke laavenjostosne aalkoehealsoedïenesjinie.
- b. Nasjonaale dahkoesoejkesje dorjesåvva mij lea healsoedïenesji bïjre saemien årroejidie.
- c. Dej regijonaale healsoegïehtelimiej dïedten mietie byöroe jåerhkedh barkedh bijjemes öörneminie saemien sjïerehealsoedïenesjïstie. Juvnehte 1. modellem, guhkiebasse evtiedimmie daan beajjetje öörnemistie.

Sjaavnjojne jearsoe jïh seammavyörtëgs healsoedïenesjen bïjre saemien årroejidie.

Bådåddjo, ruffien 2020

Cecilie Daae
reerije direktööre

Geir Tollåli
faagedirektööre

Sisvege

Åvtebaakoe.....	2
Baakoelæstoe / åniedimmieh.....	6
Iktedimmie.....	7
1. Aalkoe.....	9
1.1 Duekie.....	9
1.2 Sjøhteheke tjaatsegh.....	10
1.3 Saemien skïemtjiji reaktah.....	11
1.4 Barkoestilleme.....	12
1.5 Mandaate.....	13
1.6 Bijjemes ulmie.....	14
1.7 Prosjekten öörneme.....	14
1.7.1 Tjirrehtimmie prosjekten barkoste.....	15
1.7.2 Utnijebaajnehtimmie.....	15
2. Healsoe- jïh jieledeetsiehkïe saemien årroji luvnie – maam daan biejjien daejrebe?..	16
2.1 Aalkoe.....	16
2.2 Utnijeperspektijve.....	19
2.3 Psykiske healsoe.....	21
2.3.1 Maanah jïh noere geerve almetjh.....	21
2.3.2 Vædtsoesvoete jïh daaresjimmie.....	22
2.3.3 Aemielueseme.....	23
2.4 Somatihke.....	24
2.5 Geriatrije.....	25
2.6 Akuttmedisijne jïh AMK.....	26
3. Daan beajjetje sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidïe.....	29
3.1 Healsoe Noerhte.....	29
3.1.1 Finnmarhkeskïemtjegåetïe.....	29
3.2 Healsoe Gaske-Nöörje.....	36
3.3 Healsoe Åarjel-Luvlie.....	37
3.4 Healsoe Jillie.....	37
3.5 Laavenjostoelatjkoeh.....	38
3.5.1 Laavenjostoe sjïerehealsoedïenesjen jïh Saemiedigkien gaskem.....	38
3.5.2 Laavenjostoe dej regijonaale healsoegïehtelimmiej gaskem.....	39

3.5.3	Laavenjostoe tjieltehealsoedienesjen jñh sjïerehealsoedienesjen gaskem ..	39
3.5.4	Laavenjostoe laanteraastaj dâaresth	40
4.	Strategijh bâetijen aejkien sjïerehealsoedienesjidie saemien årroejidie	41
5.	Raeriestimmieh råajvarimmide juktie sjïerehealsoedienesjem saemien årroejidie bueriedidh	42
5.1	Bijjemes öörnemem saemien sjïerehealsoedienesjijstie salkehtidh – modelleraeriestimmieh	43
5.1.1	Modelle 1. Nullemodelle – guhkiebasse evtiedimmie daan beajjetje öörnemistie	44
5.1.2	Modelle 2: Saemien klinihke HG – ryöktesth biejesovveme Healsoe Noerhten RHG:n nualan	45
5.1.3	3. modelle: Ektie-eekeme healsoegiehtelimmie – Healsoe Saepmie HG	46
5.1.4	4. modelle: Staategiehtelimmie – Healsoe Saepmie SG	47
5.1.5	Prosjektedâehkien vuarjasjimmie dejstie ovmessie modellijste	47
5.2	Nasjonaale dahkoesoejkesjem saemien healsoedienesjidie darjodh mah tjielte- jñh sjïerehealsoedienesjem feerhmieh	49
5.3	Lissiehtamme kvaliteetem jñh maahtoem sjïerehealsoedienesjisnie gorredidh	50
5.3.1	Kvaliteetem gorredidh jñh maahtoem evtiedidh saemien gielen jñh kultuvren bijre sjïerehealsoedienesjisnie	50
5.3.2	Saemien klinihkem nænnoestidh jñh evtiedidh	53
5.3.3	Saemien toelhkestimmiedienesjem evtiedidh akten nasjonaale faalenassese noerhte-, årjel- jñh julevsamien gielsesne	56
5.3.4	Saemien regijonaale jñh nasjonaale faage- jñh utnijeviermieh tseegkedh	56
5.3.5	Saemien healsoedâehkieh tseegkedh	58
6.	Galhkuve	62
7.	Referaansh	63
8.	Lissietjaalege 1: Saemien klinihken visjovne jñh evtiedimmieråajvarimmie	68

Baakoelæstoe / áeniedimmieh

AMK	Akuttemedisijnen kommunikasjovnejarnge
MNP	Maana- jñh noerepsykiatrijen poliklinihke
DPJ	Dajvepsykiatrijen jarnge
DjE	Dotkeme jñh evtiedimmie
HG	Healsoegiehtelimmie
HHD	Healsoe- jñh hoksedepartemeente
LHJ	Liereme- jñh haalvemejarnge
RHG	Regijonaale healsoegiehtelimmie
SAMINOR	Healsoe- jñh jieledetsiehkiegoerehtimmie dajvine saemien jñh nöörjen árrøjigujmie
SANKS	Saemien nasjonaale maahtoedienesje – psykiske healsoe- vaarjelimmie jñh geeruvevoete
SG	Staategiehtelimmie
Sámi klinihkka	Saemien klinihke

Iktedimmie

Ulmie strategijine «Strategeles jaarhkeevtiedimmie sjïerehealsoedïenesjijstie saemien årroejidie» lea bijjemes soejkesjem darjodh ráajvarimmiejgumie mah seammavyörtogs sjïerehealsoedïenesjh eevtjeh saemien årroejidie abpe laantesne. Seammavyörtogs sjïerehealsoedïenesjh sæjhta jiehtedh saemien årrojeh dienesjefaalenassem áadtjoeh geograafeles, gieledh jïh kulturelle raasti dáaresth. Soejkesje lea naemhtie tseegkesovveme:

1. kapihtele duekiem, mandaatem, bijjemes ulmieh jïh saemien skïemtjiji reaktah tjïelkeste.

2. kapihtele healsoem jïh jieledetsiehkïeh saemien årroji luvnie buerkeste – maam daan biejjien daejrebe?

Stuvremedáehkie lea govhte suerkïeh damtïjamme gusnie healsoedïenesjh tjuerieh sjïerelaakan gieledh jïh kulturelle sjïehteladtemem krööhkestidh:

1. Maanah jïh noere geerve almetjh psykiske vaejviejgumie jïh geeruvevoetevaejviejgumie
2. Vædtsoesvoete jïh daaresjimmie
3. Aemielueseme jïh dáemiedimmie aemieluesemen bijre
4. Somatihke
5. Akuttemedisijnen dienesjh
6. Geriatrije

3. kapihtele daan beajjetje sjïerehealsoedïenesjefaalenassem saemien årroejidie buerkeste.

4. kapihtele golme juvnehtamme strategijh buerkeste juktie saemien sjïerehealsoedïenesjh guhkïebasse evtiedidh:

1. Bijjemes strategije juktie saemien sjïerehealsoedïenesjh öörnedh.
2. Strategije juktie nasjonaale dahkoesoejkesjem saemien healsoedïenesjidie darjodh mah tjïelte- jïh sjïerehealsoedïenesjem feerhmïeh.
3. Strategije lissiehtamme kvaliteetese jïh maahtose sjïerehealsoedïenesjisnie.
 - Maahtoem saemien gielen jïh kultuvren bijre gorredidh jïh evtiedidh sjïerehealsoedïenesjisnie
 - Saemien klinihken jïh SANKS:n nasjonaale funksjovnem nænnoestidh jïh evtiedidh
 - Saemien toelhkediensjem evtiedidh goh nasjonaale faalenasse noerhte, áarjel jïh julevsæmïen gielesne
 - Regijonaale jïh nasjonaale saemien faage- jïh utnijeviermïeh tseegkedh

- Saemien healsoebarkoedåehkiem tseegkedh ovmesseie healsoeregijovnine

5. kapihtele raeriestimmieh ráajvarimmide buerkeste juktie sjierehealsoedienesjidie saemien árroejidie bueriedidh.

Projektedåehkie lea strategijetjaatsegem dorjeme mandaaten mietie jñh akte stuvremedåehkie lea strategijetjaatsegem jáåhkesjamme. Salkehtimmie jñh juvnehtamme ráajvarimmieh váaroemisnie dorjesovveme aarebi salkehtimmie dotkemisnie, dáåjrehtimmiedaajrosne, laakine jñh staateles njoelkedassine.

1. Aalkoe

1.1 Duekie

Saemien árrøjh leah Nöörjen aalkoe-áálmegh. Saemieh leah áálmeginie gáávnesamme jýtsh gieline, jýtsh jielemesjiehtedimmiejgumie jìh aerpievuekiejgumie guhkiem ávtelen nasjonaalestaath tseegkesovvin. Mænngan raaste geasalgovvi 1751 saemieh áálmeginie sjídtin árromedajvigumie njieljie staatine: Nöörje, Sveerje, Sáevmie jìh Russlaante (Saemiedigkie ov-dat). Aalkoe-áálmegh leah almetjh mah aktene dajvesne orreme ávtelen nasjonaalestaath tseegkesovvin jìh/jallh dajve koloniseradamme sjídti (Tjìelte- jìh orrestimmiedepartemeente, 2013). Árromemöönstere saemien dajvine lea hævvi jorkesamme tjìje doekoe, jìh Sørлие jìh Broderstaden mietie (2011) joekoen gellie almetjh leah jáhteme saemien dajvijste jìh staari gáajkoe dej minngemes 40 jaepiej. Ij naan byögkeles registreradimmie dorjesovvh giejistie mah leah saemieh, jìh dan ávteste ij naan veele taalh gáávnes man gellie saemieh mah Nöörjesne árröeh Sønsteby, 2018). Låhkoe sæjhta aaj jeerehtidh mejstie kriterijijstie mah vääroemasse biejesuvvieh, goh vuesiehtimmien gaavhtan jìjtseregistreradimmie, voestesgiele, hiejmegiele jìh/jallh fuelhkiehistovrije. Dan faatoes etnikkeles registreradimmien gaavhtan nasjonaale registerinie, mijjen lea faatoes daajroe healsoe- jìh jieledetsiehkij bijre saemien árröji luvnie Nöörjesne daan biejjien.

Hijven jìh jearsoe kommunikasjovne skiemtjijen jìh bæehtjierdæjjan gaskem lea vihkeles abpe skiemtjijebæehtjierdimmesne. Hijven jìh jearsoe kommunikasjovne lea skiemtjiji nuepie jìjtse gielem nuhtjedh, men aaj viehkiem áadtjodh kultuvresensitijve dienesjistie.

Ij leah dan jìjnje daajroe jìh maahtoe saemien gielen jìh kultuvren bijre faagealmetji jìh dej gaskem mah sjæysjalimmieh vaeltieh sjìerehealsoedienesjisnie, joekoen dajvine laanteste gusnie saemieh akte onne låhkoe árröejijstie. Nöörjesne goerkese læssani 1980-låhkoen raejeste ihke lij daerpies healsoe- jìh sosijaaledienesjigumie mah lin sjiehtedamme saemien gielese jìh kultuvrese. Dan sjieken gaavhtan akte reerenassemoenehtse tseegkesovvi mij soejkesjem healsoe- jìh sosijaaledienesjidie saemien árröejidie darjoeji, NBS 1995:6. (Sosijaale- jìh healsoedepartemeente, 1995). Daate lij áajvahkommes illedahke aktede tjìelke jìh vihties stuvreme barkoste saemien faageårganisajovnijste goh Saemien dáakteresiebrìe jìh Saemien skiemtjesåjhteresiebrìe. Seminaari jìh dialogetjåanghkoj tjìrrh healsoeåejvieladtjigumie daah siebrìeh vuesiehtin daajroe fäätesi saemien healsoen bijre jìh faatoes reaktaj bijre saemien skiemtjijidie. Barkoe NBS:ine 1995:6 göökte tsiehkìeh vääjnoes darjoeji: 1. Saemien árrøjh idtjin sjiehtedamme jìh seammavyörtègs healsoefaalenassem utnieh viertiestamme jeatjah árröjigumie. 2. Vaenie dotkemebaseradamme daajroe gáávnesi saemien árröji healsoetsiehkien bijre.

Álkoelaantesne vuajna laanth gusnie gellie aalkoe-áálmegh, goh Australije, USA, New Zealaante jìh Canada leah gåhkese báateme seammavyörtègs healsoedienesjh aalkoe-áálmegidie faalehtidh. Akte vuesiehtimmie lea Southcentral Foundation Alaskesne, akte

healsoediënesjesiebrie maam aalkoe-åålmegh eekieh jñh lea aalkoe-åålmegidie. Southcentral Foundation faalenassem vadta 65 000 aalkoe-åålmegidie Alaskesne, dovne staaredajvine jñh dajvine staari ålkoli (<https://www.southcentralfoundation.com>). Faalenasse beetnehdåarjoem åådtje åejvieladtjijste Amerikesne. Dej healsoediënesjh modellese bigkie man nomme *Nuka system of care*, jñh åvteguvvine sjidteme healsoeåejvieladtjide ålkoelaantesne dan åvteste utnijn leah joekoen madtjeles daejnie diënesjinie.

Seammavyörtëgs diënesjefaalenasse gååvnese gosse almetjh, mah healsoediënesji mietie gihthjeh, seamma nuepiem utnieh healsoediënesjh reebledh, mah eah leah jearohke årromesijjeste, ekonomijjeste, sosijaale statusistie, aaltaristie, tjoeleste jñh man etnisiteetese naaken govlesåvva (NBS 2016:18 Vaajmoegiele). Reektehtse våaroebasse beaja nasjonaale healsoeåejvieladtjh dam bijjemes diëdtem utnieh seammavyörtëgs healsoediënesji åvteste saemien årroejidie, jñh åejvieladtjh diëdtem utnieh saemien perspektijve gorresåvva healsoepolitihkeles råajvarimmine, nasjonaale soejkesjinie jñh strategijine. Healsoe- jñh hoksedepartemeente lea Healsoe Noerhte RHG:se aktem sjiere diëdtem vadteme hoksedh saemien årrojñh seammavyörtëgs sjierehealsoediënesjh åadtjoeh. Nasjonaale healsoe- jñh skiemtjegåetiesoejkesjisnie (2016-2019) Healsoe Noerhte RHG barkoestillemem åadtjoeji strategeles jåarhkeevtiedimmiem sjierehealsoediënesijjstie gorredidh saemien årroejidie, jñh aaj daerpies ektiedahkoem jñh koordineradimmiem jeatjah healsoeregijovnijgmie gorredidh. Edtja saemiej daerpies sjierehealsoediënesjh abpe laantesne gorredidh, jñh maahtoe saemien healsoen, gielen jñh kultuvren bijre tjuerieh gaajhkine bieline laanteste gååvnesidh.

1.2 Sjøhthekke tjaatsegh

Sjøhthekke tjaatsegh mah aarvoem utnieh healsoediënesjidie saemien årroejidie:

- Nasjonaale healsoe- jñh skiemtjegåetiesoejkesje (2016–2019 jñh 2020–2023)
- NBS 2016:18 Vaajmoegiele
- Prinsihpetjaatsege maam Saemiedigkie jñh Healsoe Noerhte RHG leah dorjeme (2018)
- Laavenjostoelatjkoe Saemiedigkien jñh Healsoe Noerhte RHG:n gaskem
- Mandaate strategeles jåarhkeevtiedæmman sjierehealsoediënesijjstie saemien årroejidie (2018)
- Regijonaale evtiedimmiesoejkesje 2035 Healsoe Noerhte (2018)
- Evtiedimmie jñh öörneme saemien sjierehealsoediënesijjstie. (2019) Aamhtese 039 / 19 Saemiedigkien stoerretjåanghkoeh
- Bijjemes öörneme sjierehealsoediënesijjstie saemien årroejidie Nöörjesne. Salkehimmie barkoestillemem mietie Saemien dåakteresiebrete (2016)
- Reektehtse barkoedåehkeste Saemien healsoepaarhke (2015)
- Prosjektereehtse barkoedåehkeste Saemien healsoepaarhke (2013)

- Prosjektoreektehtse bijjemes öörneme saemien healsoedienesijstie Finnmarhkeskiemtjegåetesne HG (2019)

1.3 Saemien skiemtjiji reaktah

Nasjonaale healsoeåejvieladtjh, nöörjen laaki jñh åålmegereaktan tjñrrh, diedtem utnieh seammavyörtogs healsoedienesjh faalehtidh saemien årroejidie, jñh hoksedh saemien perspektijve gorresåvva healsoepolitihkeles råajvarimmine, nasjonaale soejkesjinie jñh strategijine. Daate sæjhta jiehtedh åejvieladtjh mah diedtem utnieh, tjuerieh identifiseradidh jñh staatusem jñh haestemh vuarjasjidh saemien skiemtjiji daerpiesvoeti jñh reaktaj bijre gosse healsoedienesjh evtiesuvvieh. Daah åeliedimmieh Nöörje åtna dovne nasjonaale laaki tjñrrh, men aaj gaskenasjonaale konvensjovni tjñrrh.

Laakh jñh bijjemes njoelkedassh:

- ILO-konvensjovne nr. 169 art. 25
- EN:n bæjhkoehimmie aalkoe-åålmegi reaktaj bijre
- Skiemtjijereaktalaake § 3-5.
- Saemielaake § 3-5
- Healsoegiehtelimmilaake § 35, 3.

Ratifieradimmien tjñrrh ILO:ste 169 nöörjen åejvieladtjh leah jååhkesjamme saemiej lea sjñere sijjie goh aalkoe-åålmegh. Åejvieladtjh leah daan tjñrrh diedtem vaalteme sjñehteladtedh saemieh edtjiej nuepiem utnedh sijjen kultuvrem jñh siebriedahkem vaarjelidh jñh evtiedidh jñtsh premissine.

ILO-konvensjovnen mietie nr 169 artihkele 25, jeahtasåvva hammoedimmie jñh tjñrrehtimmie healsoedienesijstie aalkoe-åålmegidie edtjiej aalkoe-åålmegi jñtsh diedten jñh giehtjedimmien nuelesne årrodh, guktie aalkoe-åålmegh maehtieh dan jolle fysiske jñh mentaale healsoestandaardem niktedh goh gåarede. Numhtie aaj tjåådtje EN:n bæjhkoehimmesne aalkoe-åålmegi reaktaj bijre, mejtie reerenasse lea jååhkesjamme. Daan biejjien ij leah naan jñtsh jñjtjeraarehke sjñerehealsoedienesjh saemien årroejidie. Saemien perspektijvh leah åajvahkommes ussjedamme goh akte bielie dehtie siejhme sjñerehealsoedienesjistie.

Saemien skiemtjiji reaktah aaj tjñelkelaakan stuvrelgamme nöörjen laakenænnoestimmine. Saemielaake § 3-5 reaktam vadta skiemtjijidie viehkiem saemiengiesne åadtjodh gosse gaskesem utnieh byögkeles healsoeinstitusjovnigujmie. Daate reakta aaj gorresovveme healsoegiehtelimmilaakesne § 35, 3. lñhtse, mij jeahta regijonaale healsoegiehtelimmieh edtjiej hoksedh fiereguhten skiemtjijen vijriedamme

reaktam saemien nuhtjedh, sjïerehealsoedïenesjisnie gorresávva, v. Saemielaakine § 3-1 nr.4 jïh § 3-5.

Skïemtjijereaktalaaken mietie § 3-5, lea aaj reguleradamme bëevnesh skïemtjijidie jïh utnijidie edtjeh dej kultuvre- jïh gïelemaadtose sjïehtelovvedh. Nuepiem utnedh jïjtse ietniengïelesne mubpiejgumie soptsestidh sæjhta vihkeles årrodh ihke saemien skïemtjijh edtjeh dïenesjefaalenassem hijven kvaliteeteste åadtjodh. Hijven gaskesadteme lea daerpies jis edtja jearsoe dïenesjh sjugniedidh. Laakh jïh konvensjovnh mah leah neebnesovveme leah vâaroemasse bëjesovveme dejtie juvnehtamme strategijide jïh råajvarimmide.

1.4 Barkoestilleme

2015 Reerenasse soejkesjem böökti akten ellies jïh tjïelke evtiedimmien bëjre sjïerehealsoedïenesjistie Bïevnesen tjïrrh St. 11. Nasjonaale healsoe- jïh skïemtjegåetiesoejkesje (2016-2019). Dan soejkesjen gaavhtan Healsoe Noerhte daam barkoestillemem stillemetjaatsegisnie åadtjoeji jaapan 2017:

- Healsoe Noerhte RHG edtja strategeles jåarhkeevtiedimmiem sjïerehealsoedïenesjistie saemien årroejidie gorredidh dej mieriej jïh prinsihpi sisnjeli mah leah Nasjonaale healsoe- jïh skïemtjegåetiesoejkesjen mietie.
- Goh akte bielie daestie edtja prosjektem tseegkedh mij edtja nuepiem salkehtidh mejtie gåarede abpedygnen saemien gïelemaahtoem AMK-jarngine utnedh, vuesiehtimmien gaavhtan viehkine teknologijeste, jïh mejtie laanten AMK-jarngh nuepiem utnieh laavenjostedh juktie dagkeres gïelemaahtoem hoksedh.

Juktie barkoestillemem tjïrrehtidh Healsoe Noerhte RHG laavenjostoem tseegki Saemiedigkine. Guejmieh aktem ektie prinsihpetjaatsegem darjoejin mij vâaroeminie sjïditi dan guhkiebasse barkose juktie sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie evtiedidh. Prinsihpetjaatsegen mietie prosjekte «*Strategeles jåarhkeevtiedimmie sjïerehealsoedïenesjistie saemien årroejidie*» tseegkesovvi. Prosjekten aajhtere, lihke laavenjostosne Saemiedigkine, prosjekten mandaatem darjoeji.

Nasjonaale healsoe- jïh skïemtjegåetiesoejkesjen tjïrrh, dejnie minngiebinie barkoestillemine Healsoe Noerhte RHG:se, staateles åejvieladtjh jååhkesjeh saemien skïemtjijh sjïerehealsoedïenesjem daarpesjeh mij sagke jeenjebe lea sjïehtedamme saemien gïelese, kultuvrese jïh siebriedahkejjeliedasse.

1.5 Mandaate

Edtja strategeles jñh bijjemes soejkesjem darjodh rãajvarimmiejgumjie mah seammavyörtegs sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie evtiedieh abpe laantesne, dej mieriej jñh prinsihpi sisnjeli mah Nasjonaale healsoe- jñh skïemtjegãetiesoejkesjisnie tjãadtjoeh. Prosjekte edtja meatan årroddh viehkietidh guktie saemien årrojñh seammavyörtegs sjïerehealsoedïenesjefaalenassem åadtjoeh, mij saemien skïemtjiji gïeleldh jñh kultuvrelle maadtose sjeahta. Edtja strategeles jãarhkeevtiedimmiem sjïerehealsoedïenesjijstie saemien årroejidie darjodh jeatjah regijonaale healsoegïehtelimmiejgumjie ektine.

Projektesne edtja 6 konsepth salkehtidh mandaaten mietie:

- 1. Laavenjostosne saemien faagealmetjigumjie jñh saemien utnijigumjie salkehtidh/identifiseradidh dienesjefaalenassh mejtie tjuara sjïehteladtedh dovne gïeleldh jñh kulturellelaakan, ihke saemien skïemtjijñh edtjeh eensï faalenassem åadtjodh.*
- 2. Maahtoe saemien gïelen jñh kultuvren bijre faagealmetji jñh dej gaskem mah sjãesjalimmieh vaeltieh sjïerehealsoedïenesjisnie lea siejhmelaakan onne, joekoen dajvine laanteste gusnie saemieh leah onne lãhkoe årroejijstie. Guktie sjïerehealsoedïenesje edtja maahtoem saemien gïelen jñh kultuvren bijre lissiehtidh daennie laantesne?*
- 3. Toelhkediïenesje, mij lea Finnmarhkeskïemtjegãetien HG:n nuelesne, guktie maahta dam guhkiebasse evtiedidh guktie nasjonaale faalenassine sjãdta? Goh bielie daestie tjuara aaj salkehtidh mejtie lea nuepie saemien gïelemaahtoem utnedh abpe dygnem AMK-jarngine, vuesiehtimmien gaavhtan viehkine teknologijeste, jñh nuepieh laavenjostoem utnedh laanten AMK-jarngi gaskem.*
- 4. Daan biejjien gaertjiedamme lãhkoe saemien healsoebarkijijstie aaj sjïerehealsoedïenesjisnie. Guktie maahta dam öörnedh jñh iktedidh guktie maahta saemien faagealmetjh dan radtjoeslaakan nuhtjedh goh gãarede?*
- 5. Vããjnoe goh SANKS:n modelle, nænnoes tsãeptsine saamastallije byjresisnie, desentraliseradamme dienesjigumjie jñh healsoebarkijigumjie ektine dajvine saemien årrojigumjie, lea hijvenlaakan jãhteme. Gosse strategeles jãarhkeevtiedimmine sjïerehealsoedïenesjijstie barka saemien årroejidie, tjuara aaj salkehtidh jñh vuarjasjidh man vijries SANKS:n rããlla lea goh nasjonaale maahtoejarngie juktie dienesjen abpe laantesne nænnoestidh. Tjuara dam ektesne vuejnedh evtiedimmine Saemien healsoepaarhkeste.*
- 6. Guktie edtja sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie abpe laantesne öörnedh bãetijen aejkien?*

Prosjektedåehkien lea diiedte dan åvteste:

1. Doh neebnesovveme konsepth prosjektesne salkehtidh mandaaten mietie.
2. Prosjekten ulmieh jaksedh mandaaten mietie.
3. Prosjekten tjirrehtimmiem soejkesjidh jih gorredidh.
4. Kommunikasjovnem prosjektesne gorredidh.
5. Raeriestimmieh hammoedidh akten tjåenghkies galhkuvereehtehtsasse.

1.6 Bijjemes ulmie

Daan barkoen åejvieulmie lea gorredidh saemien årrojh Nöörjesne seammavyörtegs sjjerehealsoedienesjh åadtjoeh. Jis edtja buektiehtidh seammavyörtegs sjjerehealsoedienesjh faalehtidh dellie daerpies dienesjefaalenassem skiemtjijen gïeleldh jih kulturelle maadtose sjiehteladtedh.

1.7 Prosjekten öörneme

Prosjekten aajhtere lea Healsoe Noerhte RHG, reereles direktöören baaktoe. Stuvremedåehkie lea tseegkesovveme mij lea gamte tjåanghkan biejesovveme prinsihpetjaatsegen jih mandaaten mietie. Stuvremedåehkie aktem prosjektedåehkiem nammoehiti mij lea salkehtimmiebarkoem dorjeme.

Stuvremedåehkie:

Geir Tollåli	Stuvremedåehkien åvtehke, Healsoe Noerhte RHG
Inger Marit Eira-Åhren	Stuvremedåehkien mubpieåvtehke, Snåasen tjielte
Mikkel Eskil Mikkelsen	Saemiedigkie
Else Marie Isaksen	Regijonaale utnijemoenehtse Healsoe Noerhte RHG
Astrid Eriksen	Saemien healsoedotkemejarng
Siv Kvernmo	Saemien dåakteresiebrie
Gunn Heatta	SANKS
Knut Even Lindsjörn	Healsole Åarjel-Luvlie RHG
Sigrid Aas	Healsole Gaske RHG
Carina Mæland	Healsole Jillie RHG
Ann-Mari Jenssen	Konsernetjirkije
Sara Eira Gaup	Tjieltesuerkien siebrie (TS)

Prosjektestuvreme jih tjaelemesijjie

Tone Amundsen	Healsole Noerhte RHG (prosjekten åvtehke)
Unn Hamran	Healsole Noerhte RHG (prosjektedåarjoe)
Kari Bøckmann	Healsole Noerhte RHG (prosjektedåarjoe)

Prosjektedåehkie:

Tone Amundsen	Prosjektedåehkien åvtehke. Healsoe Noerhte RHG
Brita Næss	Healsoe Jillie RHG
Camilla Holt Hasle	Healsoe Åarjel-Luvlie RHG (Oslo universiteeteskiemtjegåetie)
Sara Bransfjell	Healsoe Gaske RHG (Rørosen tjielte)
Ánne Lájla Westerfjell Kalstad	Healsoe Noerhte RHG (Rørosen tjielte)
Bodil Blix	Hoksedotkemejarngje noerhte, UiT Nöörjen arktiske Universiteete
Grethe Dunfjeld	Utnijetjirkije
Arnhild Somby	Saemiedigkie (Saemien klinihke)
Kristine Grønmo	Saemiedigkie (Karasjoken tjielte)
Knut Johnsen	Saemiedigkie (Saemien klinihke)

1.7.1 Tjirrehtimmie prosjekten barkoste

Prosjektedåehkie 14 tjåanghkoeh åtneme, mejstie 5 dejstie Leah videovisnie orreme. Voestes tjåanghkoeh prosjektedåehkesne lij goeven 13.b. 2018 jñh minngemes tjåanghkoeh lij goevten 3.b. 2020. Prosjektedåehkie sov barkoem dorjeme mandaaten mietie. Lissine salkehtimmiebarkose lihtsegh prosjektedåehkestie Leah viehkine orreme teekstine, jaabnan dæeriesmoeretjoelmh tjielkestamme, sjihteles bievnesh jñh dotkemem skååffeme.

1.7.2 Utnijebaajnehtimmie

Utnijebaajnehtimmie Leah vihkeles orreme prosjektesne. Akte utnijetjirkije Leah meatan orreme prosjektedåehkesne jñh akte stuvremedåehkesne.

2. Healsoe- j̄ih j̄ieledetsiehk̄ie saemien  rroji luvnie – maam daan biejjien daejrebe?

2.1 Aalkoe

Akte strategije juktie sj̄ierehealsoedienesj̄h saemien  rroejidie guhk̄iebase evtiedidh tjuara v aroeminie utnedh maam daajrojde mijjeh daan  rrojed ehkien b̄ijre utnebe. Daajroev arome healsoen j̄ih j̄ieledetsiehk̄iej b̄ijre saemien  rroji luvnie lea l ejhkan onne. Jienebh f antoeh man  vteste numhtie. Uvtemes vaenie dotkeme dan b̄ijre orreme. Mubpie f antoe maahta  rrodh s emies dejstie goerehtimmijste saemien  rromedajvijste lea dorjesovveme smaave geograafeles dajvine, j̄ih naa gaertjedamme teemaj b̄ijre. G almede f antoe, maahta geerve  rrodh saemien vaestied ejjah dotkemasse d  rrehtidh, j̄ih stoerre haesteme  rroejidie dotkedh mah b rrode  rroeh. Saemien  rroj̄h leah seamma joekehts d ehkie goh jeatjah etnihkeles d ehkieh. Njealjede f antoe lea naa gille dotkijh mah saemien kultuvremaahtoem utnieh. Vijhte tj̄ielkestimmie man  vteste dan vaenie dotkeme maahta faatoes fokuse j̄ih beetnehvierhtieh  rrodh daan dotkemasse. Akte minngemes haesteme maam buerkiestamme, lea saemien etnisiteete j̄ih aktegsalmetj̄h eah maehtieh tjaalasovvedh nasjonaale registeri sijse. Dan gaavhtan ij g aaredh registeregoerehtimmieh darjodh saemiej healsoen b̄ijre. Maehtebe vihtiestidh vielie j̄ih buerebe dotkeme daerpies juktie maetedh maam akt vihties jiehtedh healsoetsiehk̄ien, haestemi j̄ih dienesje atnoen b̄ijre gaajhki saemien  rroji luvnie.

Men s emies dotkeme j̄ih registeredaata g  vnesieh. Minngemes jaepiej lea   rnegen mietie barkeme juktie lissiehtamme dotkemedarjoemidie sj̄iehteladtedh dejnie ulmine jaahkods daajroem saemien  rroji b̄ijre  adtjodh, man  vteste joekoen jienebh goerehtimmieh sj̄idteme saemien healsoen j̄ih healsoedienesji b̄ijre.

Daennie aalkoelisnie prosjektedåehkie voestegh s ejhta taalh Statistisk sentralbyr aeste (SSB) buerkiestidh. Dan m enngan prosjektedåehkie evtiedimmiem saemien healsoedotkemistie  ehpiedahta. Minngemosth prosjektedåehkie Kvernmoen buerkiestimmie  ehpiedahta dejstie njieljie  ejviehaestiemijstie mejtie tjuara kr  hkedh juktie hijven kvaliteetem gorredidh sj̄ierehealsoedienesjefaalenassesne saemien  rroejidie (2014).

Reektehtsisnie SSB:ste, «Saemien taalh soptsestieh 12» (2019), tjåådtje saemien  rromem  nstere lea jarkelimesne. Daennie reektehtsisnie libie saemien dajvh tj̄ielkestamme goh vierhkiedajvh Saemiedigkien d  rjoe  rnegidie jieliemasse (SDJ-dajve). Reektehtse vuesehte SDJ-dajve j̄iebne  rrojetaalh utni 2011 raejeste 2017 raajan. Jaepien 2017  rrojel hkoe tjarke geahpani j̄ih giehpiedimmie eantan tjerkebe sj̄idti 2018. Giehpiedimmien f antoe lij vaenebh maanah reakasovvin j̄ih jienebh SDJ-dajveste goh SDJ-dajvese juhtieh.

Goh illedahke faatoes dotkemebaseradamme daajroste saemiej healsoetsiehkien jñh skiemtjelassi bijre, Saemien healsoedotkemejarnge (SHDJ) tseegkesovvi 2001 Instituhtesne siebriedahkemedisijnese UiT, Nöörjen arktiske universiteete. Ulmie aalkoelisinie lij jarnge edtji dääresthfaageles dotkemem darjodh healsoen jñh jieledehtsiehkies bijre dej jienebekulturelle ärroeji luvnie noerhtene, joekoen fokusinie saemien ärroejidie. Äejvieulmie lij vueptiestidh mejtie lea joekehtse healsosne saemien jñh daaroen ärroji gaskem. Dejnies goh väärome healsoe- jñh jieledehtsiehkiegoerehtimmies dorjesovvin dajvine gusnie saemies jñh daaroeh ärroeh: SAMINOR (www.saminor.no) jñh Noerehealsoegoerehtimmies Noerhte-Nöörjesne (NHNN) Ungdomshelseundersøkelsen i Nord-Norge (UHNN) (https://de.uit.no/forskning/forskningsgrupper/sub?p_document_id=340946&sub_id=491829). Daej goerehtimmies tjirrh joekoen vihkeles daata sijse tjöönghkesovveme, dotkeme jñh bievneme dorjesovveme gellie jaepieh, mah leah meatan vääromem biejedh daejtie juvnehtimmies mijjies daennies strategiesne vedtebe.

Gööktes SAMINOR-goerehtimmies dorjesovveme: SAMINOR 1 (2003-2004) jñh SAMINOR 2 (2012-2014) epidemiologies dotkeminie mah gihthjemegoerehtimmies jñh tjöönghkemem antropometrihkeles jñh biologies daatijstes meatan utnin. SAMINOR 1 jñh 2 dorjesovvin ajve säemies tjiektine gusnie jienebh-etnihkeles ärrojh, jñh leah mijjes säemies bievnesh vadteme stoeredahken bijre skiemtjelassijstes, jieledehtsiehkies jñh haestemes bijre mah leah jieledevuekien jñh «jieleme jieledeht» bijre. Mah tjiekt mah veeljesovvin meatan ärrodh goerehtimmies SAMINOR 1 jñh 2 (lea faamosne dovne 1. jñh 2. bealan goerehtimmies SAMINOR 2) eah leah eevre seamma, joekoen klinihkeles bielesne goerehtimmies SAMINOR 2, vaenie tjiekt lin meatan (ällesth 10). Dan ävtestes ij gääredh illedahkies siejhme darjodh dejnies aarebi SAMINOR-goerehtimmies gaajhkies ärroejidies Noerhte- jñh Gaske-Nöörjesne. Äejviegaavnoeh daejnies goerehtimmies sijhtebe daennies kapihtelisnie äehpiehtedh.

Noerehealsoegoerehtimmies Noerhte-Nöörjesne (NHNN) medtie 4800 saemien jñh daaroen 10. klaasselearohk meatan utnie gaajhkijstes noereskuvlijstes Noerhte-Nöörjesne 2003-2005 (vaastoeprosentes 83 %). Goerehtimmies teema lij psykiskes jñh fysiskes healsoe, ööhpehtimmiesjaavnjoeh, jieledehtsiehkie, kulturelle jñh etnihkeles tsiehkies, evtiedimmies jnv. Mænngan daaties 10.klaassestes ektiedin registeredaaties Nöörjen skiemtjijeregisteristes, trygderegisteristes (FD-trygd) jñh Nöörjen ööhpehtimmiereregisteristes (NUDB). Mijjies säemies äejviegaavnoeh äehpiehtebe kapihtelisnie 2.3.1.

Kvernmon mietie (2014) nieljie áejviehaestemh juktie hijven kvaliteetem sjjerehealsoedienesjefaalenassesne saemien árrøjdie gorredidh:

- Dan ávtteste saemien árrøjh bárrøde árrøeh jñh árrøjemöönstere lea jorkesamme gosse jienebh staaride juhtieh, dellie guhkies gáhkoe sjædta báehtjierdimmiefaalenasside saemien sjjerehealsoedienesjidie sisnjelds Finnmarhkesne.
- Joekehts maahtoe saemien gielesne jñh kultuvresne dovne aalkoehealsoedienesjisnie jñh sjjerehealsoedienesjisnie, joekoen saemien áejviedajvi álkoli
- Faatoes saamastallije healsoebarkijh, joekoen dajvine saemien áejviedajven álkolen
- Faatoes dotkeme iemie evtiedimmien bijre, skiemtjelasseguvvien bijre maanaj jñh noeri luvnie, átnoen bijre healsoedienesjijstie jñh daerpiesvoeten bijre sjiehteladteme dienesjidie saemien árrøji luvnie

Juktie gellievoetem vuesiehtidh jñh buerebe representativiteetem áadtjodh, báetijen aejkien dotkeme tjuara stuerebe geograafeles dajvh feerhmedh. Saemien healsoedotkemejarngje tjerteste faatoes healsoedienesjedotkeme, joekoen guktie saemien skiemtjijh healsoedienesjh nuhtjeh, guktie dah leah madtjele dienesjigujmie jñh guktie kvaliteetem vuarjesje dienesjidie. Akte sjjere haesteme maam dotkeme lea vuesiehtamme daan mearan, lea saamastallije árrøjh eah leah dan madtjele healsoedienesjefaalenassine goh doh jeatjah árrøjh laantesne (Nystad, Melhus jñh Lund 2006). Mijjiej vielie dotkemem daarpesjibie juktie daejtie haestiemidie guar kedh, jñh destie maeh tedh healsoedienesjidie saemien árrøjdie buerebelaakan sjiehteladtedh, dovne gieledh jñh kulturellelaakan.

2.2 Utnijeperspektijve

Utnijetjirkije Inga Karlsen jñh reereles direktöore Paul Martin Strand Nordlands-sküemtjegåetesne. Karlsen lea tjarke viehkiehtamme saemien sküemtjiji reaktah eevtjedh, jñh Healsoe Noerhten utnijebaalhkam åadtjoeji 2019.

«Gosse lea healsoefaalenassen bijre saemien årroejidie, dellie ij leah mürrestallemen bijre, mean seammavyörttegsoveten bijre.»

Inga Karlsen, 2019

Gaajhkh sküemtjijh mah healsoedienesjigujmie gaskesedtieh edtjeh nuepiem utnedh eadtjohkelaakan meatan årrodh jñjtsh bæhtjierdimmesne (Nasjonaale healsoe- jñh sküemtjegåetiesoejkesje 2016-2019). Dellie tjuaara sjiehteladtedh ihke sküemtjijh åadtjoej sijnen dååjrehtimmiem, sijnen vierhtieh, sijnen kultuvremaadtoem jñh sijnen maadtoem nuhtjedh gosse edtjeh veeljemh darjodh mah leah jñjtsh healsoen bijre.

Soptsestidh guktie jñjtje tsiehkiem guarkoe, krievenassh buektedh jñh jñjtse sjaavnjoejgumie bætedh salkehtimmiem, bæhtjierdimmiem jñh guhkiebasse viehkien bijre leah jarngesne destie maam buerkeste goh sküemtjijen healsoedienesje (Nasjonaale healsoe- jñh sküemtjegåetiesoejkesje 2016-2019). Saemieh goh årromedåehkie lea daaroedehtemeprosessem dååjreme assimileradimmine, vueliereekteme healsoedåeriesmoerijste, faatoes seahkarimmie jñh sierredimmie dehtie nöörjen

stoerresiebriedahkeste. Akten utnijeperspektijven mietie gellie saemien skiemtjijh maehtieh billedh narrahtihks dæmiedimmieh dâåjredh, ålkoestimmiem dâåjredh jallh eah naakenh goltelh gosse soptsestieh mij vihkeles jih stoerre aarvoe sijjide. Dej individuelle jih kollektijve histovrijen gaavhtan maahta geerve årrodh krievenassh buektedh. Saemien skiemtjijh maehtieh aaj damtedh sijjieh raeriehtuvvieh dovne dan åvteste sijjieh eah eevre viehkiehtæjjam guarkoeh jih/jallh dâåjroeh viehkiehtæjja ij dej tsiehkiem guarkoeh. Saemien skiemtjijidie mah lissine daajem dasseme jallh kognitijve funksjovnegiehpiedimmieh utnieh lea enn geervebe hijven gaavnesjimmieh utnedh healsoedienesjinie. Gosse daajem dasseme dellie maahta gaertjedimmieh åadtjodh sosijaale jieliedisnie jih passiviteetem, aktegsvoetem jih sosijaale isolasjovnem vedtedh, mah vihth maehtieh jijtjegovviem, identiteetem jih jijtjeseahkarimmiem baajnehtidh (Solheim, 2011).

Nöörjen viehkieabparaate lea ajve sæemiesmearan buektiehtamme guarkedh saemieh daarpesjeh viehkieabparaate dej kulturelle maadtoem krööhkeste. Akte goerehtimmie (Dunfjeldh, 2006) vuesiehti nöörjen healsoe- jih sosijaalebarkijh daamtaj hedtiestrategijem veeljeh juktie slyöhpedh skiemtjijen/utnijen kultuvrem krööhkestidh. Dan åvteste doh jeantjommes saemieh daaroen maehtieh jih hijvenlaakan daaroestieh jih nöörjen stoerresiebriedahkesne jielieminie, dellie dihte sån aaj man åvteste saemieh ov-våajnoes dorjesuvvieh jih eah gååvnesh. Sæemies saemien skiemtjijh hedtiestrategijem nuhtjeh jih baejeh årrodh soptsestidh sijjieh Leah saemien maadtoste dan åvteste strerkiestieh guktie mubpieh dejtie dâastoeh (Dunfjeld & Møllersen, 2010).

Nöörjen healsoesuerkie maahta nuekie hijven årrodh gosse saemien skiemtjijh healsoedåeriesmoerh utnieh jih eah daarpesjh sijjen saemien ussjedimsvuekiem, aarvoevåaromem jallh jieledevuekiem bieljelijdh. Gosse skiemtjijh aelhie jih smaavebe dæeriesmoerh utnieh dellie maehtieh sijjen identiteetem jih jieledeveartenem tjiekedh, raeriem jih viehkiem åadtjodh jih jijtjth daerpies staeriedimmieh darjodh jijtsh jieliedisnie, ovjearohke healsoedienesjistie. Guhkebe jih geervebe healsoetsiehkine mah abpe jieledem baajnehtieh, dellie daamtajommes stuerebe haestemh sjædta viehkiem dâastoehtidh mij ij saemien gielen jih kultuvrem krööhkesth. Gosse maahtoe fååtese saemien gielen, kultuvren jih histovrijes vaejviej bijre dellie healsoebarkijh vaahrese bætieh raeriem jih viehkiem faalehtidh mejtie ij gåaredh tjirrehtidh dan saemien jieledevuekien gaavhtan. Vierremes dle faatoes jearsoevoeten, gielleheaptoen jih goerkesen gaavhtan gaskemsh, healsoebarkijh eah daerpies bievnesh skiemtjijen healsoetsiehkien bijre åadtjoeh.

Tjåanghkan maektebe vihtiestidh nöörjen viehkieabparaatesne jijnje daajroe fååtese saemiej bijre jih dej individuelle jih ektie sjehtedimmiedaerpiesvoeten bijre healsoeviehkesne. Fåantoe maahta årrodh faatoes daajroe saemien gielen jih kultuvren bijre, men aaj faatoes daajroe guktie maahta healsoefaalenassem sjehteladtedh guktie saemien skiemtjije tuhtjie nuekie jearsoe sov daerpiesvoeth jih sjaavnjoeh bieljelijdh.

Seamma dienesjh leah vuajnalgamme goh seammavyörtegs dienesjh, men utnijeperspektijven mietie ij maehtieh dienesjidie tjjelkestidh goh seammavyörtegs jis healsoebarkijh eah krööhkesth guktie kultuvre, historvrije jñh giele gaskesadtemem jñh ektiebarkoem baajnehtieh.

2.3 Psykiske healsoe

2.3.1 Maanah jñh noere geerve almetjh

Vaenie dotkeme saemien maanaj healsoen bijre gäävnese, men göökte stoerre goerehtimmieh saemien noeri healsoen bijre leah dorjesovveme. Doh goerehtimmieh mah gäävnesieh smaave joekehtsh vuesiehtieh, jis naakenh saemien jñh daaroen maanaj jñh noeri psykiske jñh fysiske healsoen gaskem. Læjhkan vihkeles joekehtsh saemien däähkien sisnjelen gaavna, gaskem jeatjah tjoelen jñh geograafeles dajvi gaskem.

Psykiske dääriesmoerh saemien noeri luvnie leah viedteldihkie dovne siejhme jñh kulturelle faktovridie. Saemien niejth jñh noerh mah saemien miehtjies dajvine årroeh jeenjemes dääriesmoeri bijre reektieh. Vääjnoe goh nænnoes etnihkeles identiteete mahta nåake årroeh dan psykiske healsoe, jñh fääntoe mahta årroeh saemien noerh nænnoes etnihkeles identiteetine aaj etnihkeles sierredimmiem vielie dääjroeh (Kvernmo, 2014). Saemien noerh aaj reektieh dah leah vielie irhkemem jñh sierredimmiem dääjroeh goh daaroen noerh (Bals, Turi, Skre, & Kvernmo, 2010). Negatijve effekth dääjreme sierredimmeste leah gaskem jeatjah dah demtieh sijjeh ovvääjnoes dorjesuvvieh, ålkoestamme sjidtieh, aktegsvoetem demtieh, leah jeatjahlaakan, skaamoem jñh unnebevyörtegsvoetedomtesem demtieh (Eliassen, Braaten, Melhus, Hansen & Broderstad, 2012). Assimilasjovne jñh kulturelle segregeradimmie aaj nåake effektem psykiske healsoe utnieh. Seamma tijjen daejrebe saemien gielemaahtoe jñh meatan årroeh kulturelle darjoeminie asven jñh depresjovnen vööste vaarjelieh (Bals et al., 2010; Bals, Turi, Skre, & Kvernmo, 2011, Siv Kvernmo & Heyerdal, 2003).

Nåake psykiske healsoe jñh aemielueseme aalkoealmetji luvnie daamtaj gelliesaarhts fääntoeh utnieh. Akte ektie neebnije mij åvtese geasalgávva lea guktie lea aalkoe-åålmeginie årroeh, bäätijie aejkie goh aalkoe-åålmege jñh juerie mejtie gäärede aerpievuekien mietie jieledh aerpievuekien aalkoe-åålmegi jielemigujmie goh bäätsoe. Bäätsoesaemieh stoerre maajsoej bijre reektieh healsosne, ekonomijesne jñh siebriedahkesne, fääntoej gaavhtan goh ovvaantoeh jeatjah jielemigujmie, reaktagæmhpoeh mah leah viedteldihkie jielemevåaroemasse jñh gæmhpoeh gåatomedajvi bijre. Jeenjesh deadtovem jieledveuekien vööste dääjroeh goh stoerre maajsoe, jñh gellie noerh jaahkoem bäätijien aajkan dessieh. (Møllersen, Stordahl, Tørres, & Eira-Åhrèn, 2016, Stoor, 2016).

Vaarjelimmiefaktovrh – psykiske healsoe	Vaahrafaktovrh – psykiske healsoe
<ul style="list-style-type: none"> - byjjenimmie däärjoje fuelhkieviermine - byjjenimmie saemien jienebelåhkoedajvine - læstadijanen ektiedimmie goh faktovre mij alkohovleåtnoen vööste vaarjele - hijven sosijaale viermieh - etnikheles identiteetegoerehtimmie - positijve vuajnoeh integreradimmien bijre jñ hijven haalvememaehtelesvoeth - positijve jñtjeguvvie - maahtoe saemien gielen jñ kultuvren bijre - meatan kulturelle darjoeminie 	<ul style="list-style-type: none"> - byjjenimmie unnebelåhkoeposisjovnesne - marginaliseradimmie - assimilerdimmie jñh kulturelle isolasjovne - sierredimmie - læstadijanen ektiedimmie viedteldihkie dååjreme seksuelle daaresjimmide - vædtsoesvoete - fuelhkie-ovvaantoeh

Tabelle akte iktedimmie daehtie dotkemistie:

Bals et al. 2010; Bals, Turi, Skre, et al., 2011; Bals, Turi, Vittersø, Skre, & Kvernmo, 2011; S Kvernmo & Heyerdahl, 1998; Siv Kvernmo & Heyerdahl, 2004; Spein, Sexton, & Kvernmo, 2007; Eriksen, 2015, 2017.

2.3.2 Vædtsoesvoete jñh daaresjimmie

Veartenen healsoesiebrie lea vædtsoesvoetem jñh seksuelle daaresjimmie jñh jååhkesjamme goh abpeveartenen almetjehealsoedåeriesmoere mij maahta healsoem jñh jieledekvaliteetem tjarke baajnehtidh (Mikton, Butchart, Dahlberg, & Krug, 2016). Nöörjen goerehtimmie vuesiehtie aaj Nöörjesne vædtsoesvoete jñh seksuelle daaresjimmie akte itjmies siebriedahke- jñh almetjehealsoedåeriesmoere, jñh akte stoerre bielie årroejijstie dam dååjroe. (Thoresen & Hjemdal, 2014). Vædtsoesvoetem nåhkehtidh lea dan åvteste akte vihkeles siebriedahkelaavenjasse.

Nöörjen goerehtimmie vædtsoesvoeten jñh daaresjimmie bijre eah ovmessie årrojedaehkiej gaskem joekehth. Dan åvteste stoerre vaanoeh daajroen bijre fååtesieh daan dåeriesmoeretjoelmen bijre saemiej gaskem Nöörjesne. Seamma tñjjen gaskenasjonaale dotkeme vuesehte daate dåeriesmoeretjoelme maahta tjarke stieresne årrodh aalkoe-åålmegi luvnie. Aalkoe-åålmegh Kruanalaantesne, USA:sne jñh Canadasne vielie vædtsoesvoeten jñh seksuelle daaresjimmie bijre reektie viertiestamme jienebelåhkoen årrojigujmie (Brzozowski Jodi-Anne, 2006; Curtis, Larsen, Helweg-Larsen, & Bjerregaard, 2002; Pedersen, 2013). Ajve akte populasjovnegoerehtimmie gååvnese vædtsoesvoeten jñh daaresjimmie bijre geerve saemien årroji luvnie Nöörjesne (Eriksen, Hansen, Javo, & Schei, 2015).

Dotkeme maam áhpiedahta, aktem tjaalegem váaroeminie átna maam Eriksen et. Al, lea tjaaleme 2015, jñh dáakteregraadetjaalege «Breaking the silence» Interpersonal violence and health among Sami and non-Sami – a population-based study in Mid- and Northern Norway” (Eriksen, 2017). Daataváarome lea veedtjesovveme healsoe- jñh jieledetsiehkiegerhtimmeste dajvine saemien jñh nõörjen árrøjigujmie, SAMINOR 2. Gaavnoeh vuesiehtieh vædtsoesvoete jñh seksuelle daaresjimmieh leah joekoen stoerre siebriedahkedáeriesmoere aaj saemiej gaskem Nõörjesne. Doh saemien vaestiedæjjah vielie gaajhkesáarhts vædtsoesvoeti bijre reektin, bieleden seksuelle daaresjimmieh álmaj gaskem, gusnie ij lij etnihkeles joekiehtsh (Eriksen, 2017). Goerehtimmie aaj stoerre ektiedimmiem vuesiehti gaskem reekteme vædtsoesvoete maanabaelien jñh psykiske healsoevæjviej goh geerve almetje, dovne saemiej jñh daaroej gaskem Nõörjesne. Dah mah vædtsoesvoeten jñh daaresjimmiej bijre reektin maanabaelien golme aejkieh dan stoerre vaahram utnin psykiske healsoevæjviej áadtjodh, viertiestamme dejgujmie mah eah lin vædtsoesvoetem dáájreme. Aaj akte tjarke ektiedimmiem gaskem vædtsoesvoete maanabaelien jñh kronihkeles væjviej goh geerve almetje. Illedahkh lin viesjiehtábpoe saemien álmide (Eriksen, 2017).

Sov barkosne Eriksen vihtiesti sosio-ekonomeles jñh demograafeles faktovrh maiehtieh ajve sámiesmearan etnihkeles joekiehtsh vædtsoesvoetese jñh daaresjimmide tjjelkestidh. Dan ávteste ovnohkens faktovrh mah etnihkeles joekiehtsh vædtsoesvoetese jñh daaresjimmide sjugniedieh saemiej jñh daaroej gaskem Nõörjesne (Eriksen, 2017).

2.3.3 Aemielueseme

Siejhmemes jijnje aemielueseme arktiske dajvine viertiestamme jeatjah árrøjigujmie. Saemien árrøji luvnie ij urrebe taalh aemieluesemen bijre gáávnesh. Akte registerbaseradamme goerehtimmie vuesiehti saemieh Noerhte-Nõörjesne boelhken 1970-1998 vielie aemieluesiemistie jeemin, viertiestamme jeatjah árrøjigujmie. Díhte aerviedamme aemieluesemeláhkoe lij joekoen jolle (53/100 000) noere saemien baerniej/álmaj gaskem (15-24 jaepieh) (Silviken et al, 2006) jñh maahta akten aemieluesemetjomphen gaavhtan árrødh saemien áejviedajvine 80-láhkoe. Stoerre veahkah noere álmijste mah aemieluesieh leah ektie möönstere stoerre bielie arktiske dajveste.

Guvvie ánneti jeatjahlaakan dejtie mah pryövoeh aemielusedh. Akte goerehtimmie gaskoe 1990-láhkoste vuesiehti saemien noerh idtjin vielie aemieluesieh goh jeatjah noerhtenõörjen noerh, mearan saemien noerh 10. klaassesne reektieh jenebi bijre mah pryövoeh aemielusedh goh daaroen noerh (Reigstad & Kvernmo, 2017; Silviken & Kvernmo, 2007). Váájnoe goh dáájreme aemieluesemh lihke ektiedimmiem leah akte dejstie vaahrafaktovrijste mah saemien jñh daaroen noerh joekiehtieh, jñh mij aaj lea ektiedamme guktie dáemedede aemieluesemen bijre. SANKS:n klinihkeles mielen mietie daan biejjien, jñh dotkeme sveerjen bieleste, dellie jeenjesh saemien árrøejjistie mah ussjedieh aemielusedh jñh pryövoeh aemielusedh, jñh joekoen noeri jñh noere geerve almetji gaskem. UNGT-goerehtimmie jaepijste 2003-2005 vuesiehti jalhts

aemieluesemedåemiedimmie jñh jñjtjeslæjrarimmie daamtaj sjugniehtuvvieh noerebaelien, dellie ajve akte onne lãhkoe mij psykiske dãeriesmoerh åtna noere geerve aaltarisnie (Eckhoff, Sørvold & Kvernmo, 2019).

Dãeriesmoeretjoelme aemieluesemen bijre lea akte almetjehealsoedãeriesmoere saemien siebriedahkesne, jñh jeenjesh leah naakenem aemieluesiemisnie dasseme dan gaavhtan. Jeenjemasstha daate dãehkie ov-vãajnoes, dovne Saepmesne jñh arktiske dajvine. Daanbien fer vaenie daejrebe guktie lea dejgumie mah naakenem dasseme aemieluesiemisnie.

SANKS diedtem åtna dotkemeprosjekten åvteste «Stoeries about life and death – Exploring the bereaved person’s narratives as a way to understand suicide among young Sámi men”. Prosjekte ulmine åtna guarkedh man åvteste saemien ålma jaemieh aemieluesemen gaavhtan. Lissine fiereguhten prosjektese maam SANKS lea tjirrehtamme, ij leah naan bijjemes soejkesje juktie aemieluesemem heerredidh saemiej gaskem Nõörjesne jallh abpe Saepmesne. Doh nasjonaale dahkoesoejkesjh aemieluesemen jñh jñjtjeslæjrarimmien vööste eah leah naan sjiere tsãatskelesvoetem åtneme saemien årroji vööste. Dan gaavhtan akten raastendãaresth soejkesjen mietie gihjtjeme aemieluesemeherredimmien bijre Saepmesne (Silviken, 2011). Daate lij akte dejstie fãantojste man åvteste SANKS, laavenjostosne Saemiaerine, skraejriem veelti soejkesjem darjodh man nomme «Soejkesje aemieluesemeherredæmman saemiej gaskem Nõörjesne, Sveerjesne jñh Sãevmesne» (Stoor, 2016). Soejkesje lea gaervies.

Buerebe daajroevãarome lea daerpies juktie dovne seammavyörtogs bãehtjierdimmiefaalenassem vedtedh, jñh viehkiem vedtedh dejtie mah leah vaahresne aemieluesedh jñh dejtie mah aemieluesemen mænngan baetsieh, jñh kultuvresjiehtedamme heerreden råajvarimmieh evtiedidh mah leah kultuvrese sjiehtedamme jñh mah maehtieh viehkiehtidh aemieluesemedãeriesmoeride giehpiedidh Saepmesne.

2.4 Somatihke

Akte tjaalege bijjieguvvien bijre maam bæjhkoehiti tjaalegisnie The Lancet jaepien 2016, vuesehte aalkoe-åålmegh abpe veartenisnie nåakebe somatihkeles healsoem utnieh viertiestamme jienebelãhkoen årrojigumie ([https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(16\)00345-7/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(16)00345-7/fulltext)).

Aalkoe-åålmegi luvnie sliedth daamtajãbpoe jaemieh, tjidjtjeh daamtajãbpoe jaemieh, maanah bãajtoeh, geerve almetjh bãajtoeh, ööhpehtimmiedaltese jñh ekonomeles statuse leah vueliehkãbpoe. Goerehtimmie vuesiehti SDJ-dajvine Nõörjesne jienebh sliedth jeemin jñh veanhtadamme jieleda-aaltere lij vueliehkãbpoe goh jeatjah dajvine.

Jeatjah goerehtimmieh leah sjiere skiemtjelasside vuortasjamme. Akte goerehtimmie

vuesehte vaenebh saemieh kreftem åadtjoeh jñh krefteste jaemieh goh jeatjah årrojñh Nöörjesne, Sveerjesne, Sævmesne jñh Russlaantesne (Haldorsen & Tynes, 2007). Goerehtimmien konklusjovne lea aerpievuekien saemien jieledevuekie lea aejlies jñh kreeften vööste vaarjele.

Åedtjie- jñh daektievaejviej ålmaj gaskem båatsosne leah læjhkan jollebe orreme goh jeatjah kråahpebarkiji gaskem. Daate tendense lea læssanamme tije doekoe. Aaj vaahra itjmies ovlahkojde barkosne lea joekoen jolle (Daerga, 2017). Barkoe lea bovtsen daerpiesvoeten mietie stuvresovveme dan arktiske jaepiesyklusen tjirrh, jñh dej leah vaenie viehkivierhtieh gosse leah juhtiemisnie stoerre jñh miehtjies dajvine. Vaahra fysiske vaejviej jñh skaarah åadtjodh lea stööremes dej luvnie mah elliestijjen bovtsigujmie berkieh. (Møllersen, Stordahl, Tørres & Eira-Åhren, 2016).

Aaj SAMINOR-goerehtimmie lea somatihkeles healsoetsiehkiem saemien årroji luvnie goerehtamme. Tjåanghkan dotkeme vuesehte jienebh leah båljoeh jñh fer jijnjem vïekesjiej gellienkulturelle årroji luvnie (Tove Nystad, Melhus, Brustad, & Lund, 2010) jñh symptomh vaajmoevaejvide daamtajåbpoe reektesåvva almetji gaskem saemien maadtoste goh jeatjah årroji luvnie (Eliassen, Graff-Iversen, Melhus, Løchken, & Broderstad, 2014). Akte jollebe låhkoe saemien ålmijste aaj mïelke- jñh tjæjjebaaktjesen bijre reektin viertiestamme daaroen ålmajgujmie, jñh jollebe låhkoe saemien nyjsenæjijste tjæjje- jñh tsuepiebaaktjesen bijre reektin viertiestamme daaroen nyjsenigujmie (Eriksen, et al. 2016). Stuerbe låhkoe almetjijstie 2. diabetesine dej sïejhme jienebe-etnihkeles årroji luvnie. Saemien årrojñh Romsesne jñh Nordlaantesne jollemes låhkoem utnieh, men akte tjïelke hetegorene klinihkeles guvvie vijriedimmien bijre 2. diabetesistie (Naseribafrouei, Eliassen, Melhus, Svartberg, & Broderstad, 2018; Naseribafrouei, Eliassen, Melhus, Svartberg, & Broderstad, 2019). Gosse illedahkh SAMINOR 1 jñh SAMINOR 2-goerehtimmijste vierteste dellie vâajnoes sjædta daelie ajve bielie saemijste mah biejjieladtje rïevhkestieh (Broderstad, Hansen, Melhus, & Broderstad, 2019). Goerehtimmie aaj vuesehte vaenebh saemieh ruevtievaanoem utnieh (Broderstad, Melhus, Brustad, & Lund, 2011).

2.5 Geriatrije

Dejtie jeanatjommesidie dellie gellie fysiske, psykiske jñh kognitjive jarkelimmieh jijhtieh gosse bårasåbpoe sjædta. Daennie bielesne reektehtsistie prosjektedåehkie lea veeljeme tsåatskelesvoetem stuvredh saemien skïemtjijidie mah demensem åadtjoeh, dan åvteste daate akte joekoen præåsehke dåehkie. Faalenasse daan dåahkan sjiehtedimmieh kreava.

Healsoedïenesjh dååjroeh guektiengïeleldh almetjh demensine vihth aelkieh sijjen voestesgïelem nuhtjedh mearan skïemtjelasse evtiesåvva (Soejkesje healsoedïenesjidie bårasåbpoe almetjidie, Healsoe Noerhte 2019 – 2025).

Daejrebe hijven gaskesadteme lea eevre daerpies juktie demensem salkehtidh jñh diagnovsem biejedh. Healsoebarkijñh tjuerieh dan åvteste toelhkediïenesji bijre daejredh.

Byöroe aaj kognitijve teesth veeljedh mah skiemtjijedåahkan sjiehtieh. Salkehtimmiedirregi gaavhtan mah eah leah sjiehtedamme gielese jñh kultuvrese, fer gellie jallh fer vaenie demensediagnovsh biejesuvvieh saemien skiemtjijidie, jñh dihte guhkiebasse viehkie dan åvteste faatoes sjædta. Nöörjen revideradamme Mini Mental Status Evaluering (MMSE-NR3) lea standardiseradamme teeste mij åtnasåvva salkehtimmesne jñh evtiedimmiegiehtjedimmesne demensesne jñh jeatjah aajlaskiemtjelassine mah koginitijve funksjovnem baajnehtieh. Goh akte bielie «Demensesoejkesjistie 2020» lea teestem MMSE-NR3 sjiehtedamme noerhtesaemien gielese. Vaajteles teestem åarjel- jñh julevsaemien gielese jarkoestidh. Healsoebarkijh tjuerieh daajroem utnedh teeste gååvnese jñh nuekie lierehtimmiem åadtjodh åtnoen bijre.

Salkehtimmie jñh diagnovsem biejedh eah læjhkan dorjesovvh ajve viehkine teestijste. Demensesalkehtimmie edtja veele anamnesem våaroeminie utnedh. Ihke salkehtimmie edtja hijven våaromem vedtedh reaktoe diagnovsem biejedh, dellie eevre daerpies almetje maam edtja salkehtidh, jñh dan lihke fuelhkie, åadtjoeh dam gielem nuhtjedh maam jñjtjñh sijhtieh nuhtjedh, jñh healsoe- jñh hoksebarkijh kvalifiseradamme toelhkem nuhtjeh jis dah eah gielem haalvoeh. Healsoebarkiji daajroem voenges kultuvrese maahta joekoen vihkeles årrodh juktie guarkedh jñh vuarjasjidh guktie almetje fungerede aarkebiejjien jieliedisnie. Prosjektedåehkie juvnehte dan gaavhtan aktem lihke laavenjostoem gaskem demensesalkehtimmien maahtoebyjresh sjierehealsoedienesjisnie, voenges tjjelten healsoedienesje jñh lihke fuelhkie.

Jalhts edtja almetjñh demensine bæjjese fulkedh aalkoehealsoedienesjisnie, Nasjonaale faageles njoelkedassh demensen bijre juvnehtieh almetjñh saemien maadtojne, gosse såvma dej lea demense, salkehtimmiem åadtjoeh sjierehealsoedienesjisnie «gosse giele, ööhpehtimmiedaltese jñh/jallh kultuvre heaptojne sjædta salkehtæmman aalkoehealsoedienesjisnie» (Healsoedirektoaraate, 2017).

Daan biejjien tjielth jñh skiemtjegåetieh eah geriatrijen sjierehealsoefaalenassem utnieh båarasåbpoe saemien årroejidie mij dej gielese jñh kultuvrese sjeahta. Skiemtjijidie mah saemien ietniengieline utnieh, maahta eevre daerpies årrodh jñjtse gielem nuhtjedh jis edtjeh tuhtjedh healsoedienesjefaalenasse lea nuekie hijven. Gosse healsoebarkijh eah saemien maehtieh dellie dihte båarasåbpoe saemien skiemtjije vaahrese båata båajhtoeh diagnovsem jñh båajhtoeh bæhtjierdimmiem åadtjodh.

2.6 Akuttmedisijne jñh AMK

«Mieriedimmie medisijnen neavroebievnemedienesjen bijre (gaskesadtemeriejriesvoete healsoedienesjisnie)» lea våarome dejtie laavenjasside mah daanbeajjetje AMK-jarngine dorjesuvvieh.

Mieriedimmien mietie medisijnen neavroebievnemediënesjen bijre, AMK-jarng h tseegkesovvin daejnie ulmine:

«Healsoediënesjen gaskesadtemeriejriesvoete edtja hoksedh årroj h ryöktesth gaskesem medisijnen faagemahtesvoetine åadtjoeh, j h iktemierien gaskese skiemtjegåetien j h healsoediënesjen gaskem barkosne skiemtjegåetien ålkolen. Healsoediënesjen gaskesadtemeriejriesvoete edtja dërreginie årrod h gosse akte tsiehk i e koordineradimmiem kreava ovmessie healsoeregijovni gaskem.»

Daan biejjien ij leah naan systeeme laanten AMK-jarngine mij håksa saemien gïelemaahtoe gååvnese. Daate maahta haesteme årrod h faahketji tsiehkine, gosse maahta miste guarked h j h dæriesmoerh gaskesadtemisnie åadtjod h faatoes daajroen gaavhtan saemien gïelen bijre. Dan åvteste vihkeles hijven vuekieh gaavned h mah huksieh saemien gïelemaahtoe gååvnese abpe dygnem laanten AMK-jarngine.

Jalh t s ij leah akte byjjes systeeme laanten AMK-jarngine mij håksa saemien gïelemaahtoe gååvnese, Finnmarhken AMK-jarng e såemies saamastallije barkij h åtna mejtie maahta gaskesadted h gosse daerpies. Dellie AMK-jarng e soptsestimmiem ektede saamastallije barkijidie Gaske-Finnmarhken skiemtjebijledïenesjisnie. Skiemtjebijledïenesje Karasjohkesne j h Guovdageaidnusne ulmine åtna akte saamastallije barkije edtja iktesth barkosne årrod h. Bæjhkoeh timmieteekstine skiemtjebijledïenesjasse Finnmarhkeskiemtjegåetesne tjåådtje daajroe saemien gïelen j h kultuvren bijre lea akte aevhkie. Finnmarhkeskiemtjegåetie aaj saamastallije funksjovnelissiehtassem baalhkesne vadta skiemtjebijle barkijidie mah saemien gïelemaahtoe¹ utnieh. Daate lea råajvarimmieh mejtie maahta guhkiebasse evtiedid h, j h byjjes systeemes e biejesovved h dejnie ulmine buerebe saemien gïelemaahtoe m healsoediënesjinie gorredid h.

Akte teknologijevuesiehtimmie mij maahta viehkiehtid h saemien gïelemaahtoe m gaajhkine laanten AMK-jarngine gorredid h lea «Rørosprosjektet». «Rørosprosjektet» akte laavenjostoe prosjekte gaskem Healsoedirektoaraate, St. Olav Hospital j h Rørosen tjjelte j h lea akte nasjonaale pilovteprosjekte. Prosjekten ulmie lea laavenjostoe m sjierehealsoediënesjen j h tjjeltehealsoediënesjen gaskem guhkiebasse evtiedid h, j h naemhtie åtnoem effektiviseradid h dejstie gaavnoes vierhtijste. Dïhte orre akuttbijle mij Rørosesne orreme 2017 raejeste gellie dalhketj h åtna, dovne medisijnen dalhketj h j h orre evtiedamme tryjjesteknologije. Akuttbijle robot-dåakterem² meatan åtna mij maahta skiemtjijen gåetien sijse dæriedid h. Roboten tjïrrh skiemtjije j h skiemtjebijle barkij h maehtieh dåaktarinie gaskesadted h mij maahta medisijnefaageles vuarjasjimmieh³ darjod h. Daesnie maahta ussjedid h dåaktere maahta saamastallije

¹ Gaaltje: Gaske-Finnmarhken skiemtjebijledïenesjen goevteseaåvtehke, Are Nedrejord

² Robot-dåaktere: Roboten tjïrrh mij akuttbijlesne gååvnese, skiemtjije j h skiemtjebijle barkij h maehtieh dåaktarinie gaskesadted h mij maahta medisijnefaageles vuarjasjimmieh darjod h.

³ Gaaltje: <https://roros.kommune.no/aktuelt/rorosprosjektet-akuttbil-lofter-helsetilbudet-pa-roros/>

dåaktarinie årrodh mij mahta viehkiehtidh gielemaahtoem gorredidh aaj laanten AMK-jarngine.

3. Daan beajjetje sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie

Healsoe Noerhte RHG, Healsoe Gaske-Nöörje RHG, Healsoe Åarjel-Luvlie RHG jïh Healsoe Jillie RHG joe diëdtem utnieh «hoksedh» reerenassen barkoestillemh bæjjese fulkedh sjïerehealsoedïenesjen sisnjelen, aaj faalenasse saemien skiëmtjijidie. Healsoe- jïh hoksedepartemeente lea Healsoe Noerhte RHG:se aktem bijjemes diëdtem vadteme juktie sjïerehealsoedïenesjefaalenassem saemien skiëmtjijidie guhkiebasse evtiedidh. Tjïelkestimmie lea doh jeanatjommes saemien skiëmtjijih leah Healsoe Noerhte RHG:n diëdtedajvesne.

Daennie kapihtelisnie sijhtebe daan beajjetje sjïerehealsoedïenesjefaalenassem saemien årroejidie Nöörjesne veelebe buerkiëstidh, aaj laavenjostoelatjkoeh jïh laavenjostoe sjïerehealsoedïenesjen jïh tjïelten gaskem.

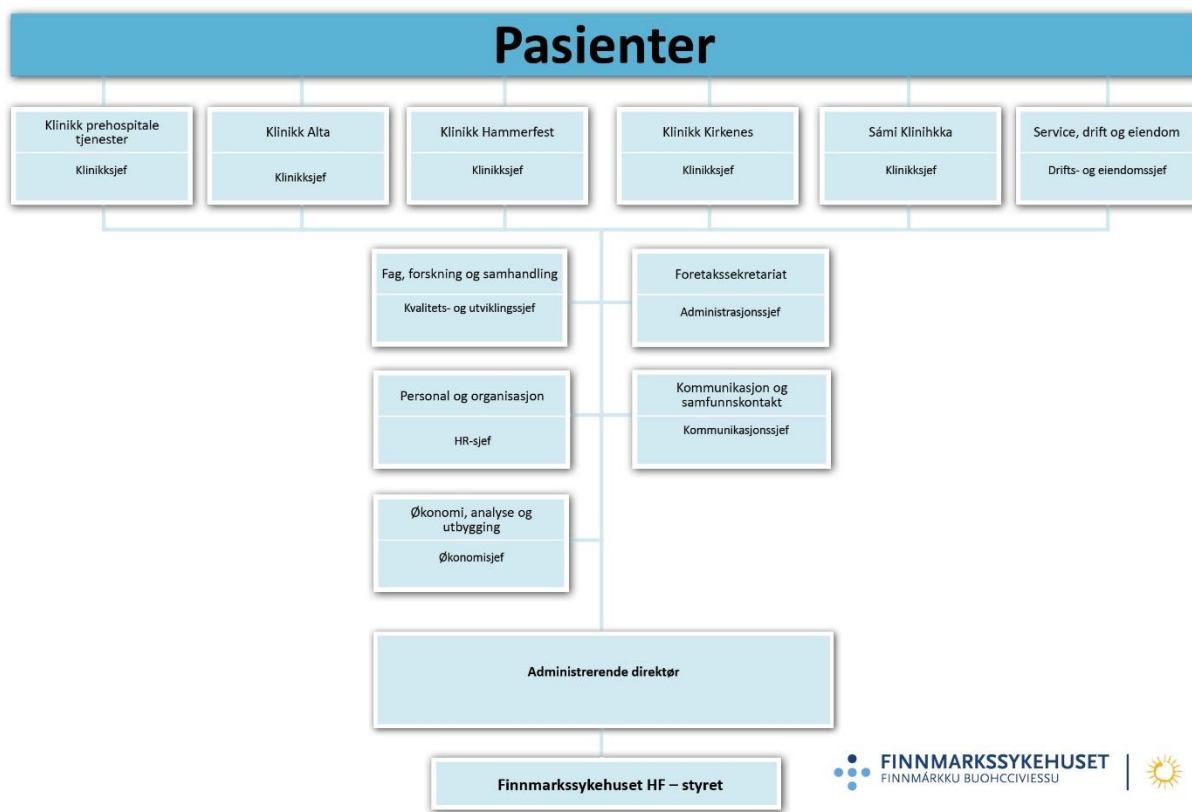
3.1 Healsoe Noerhte

Juktie diëdtem gorredidh juktie sjïerehealsoedïenesjefaalenassem saemien skiëmtjijidie guhkiebasse evtiedidh bööremeslaakan, Healsoe Noerhte RHG lea:

- Laavenjostoelatjkoem Saemiedigkine dorjeme
- Laavenjostoelatjkoeh dorjeme dej jeatjah regijonaale healsoegïehtelimmiejgumie
- Saemien tjirkijh gorredamme Finnmarhkeskiëmtjegåetien, Noerhte-Nöörjen Universiteeteskïëmtjegåetien, Nordlandskïëmtjegåetien jïh Helgelaanteskïëmtjegåetien stávrojne
- Saemien tjirkijem gorredamme regijonaale utnijemoenehtsisnie
- Raeriestæjjabarkoem tseegkeme saemien healsoedïenesjidie
- Sjïerehealsoedïenesjh evtiedamme jïh nænnoestamme fokusinie saemien gïelese jïh kultuvrese Saemien klinihken jïh Finnmarhkeskiëmtjegåetien tjïrrh

3.1.1 Finnmarhkeskiëmtjegåetie

Finnmarhkeskiëmtjegåetien stávroe nænnoesti jïjtse saemien klinihkem tseegkedh voerhtjen 2019. Dam darjoeji juktie sijjen diëdtem saemien healsoedïenesji åvteste tjyölkehke darjodh. Klinihke lea nommeme åådtjeme Sámi Klinihkka (Saemien klinihke).

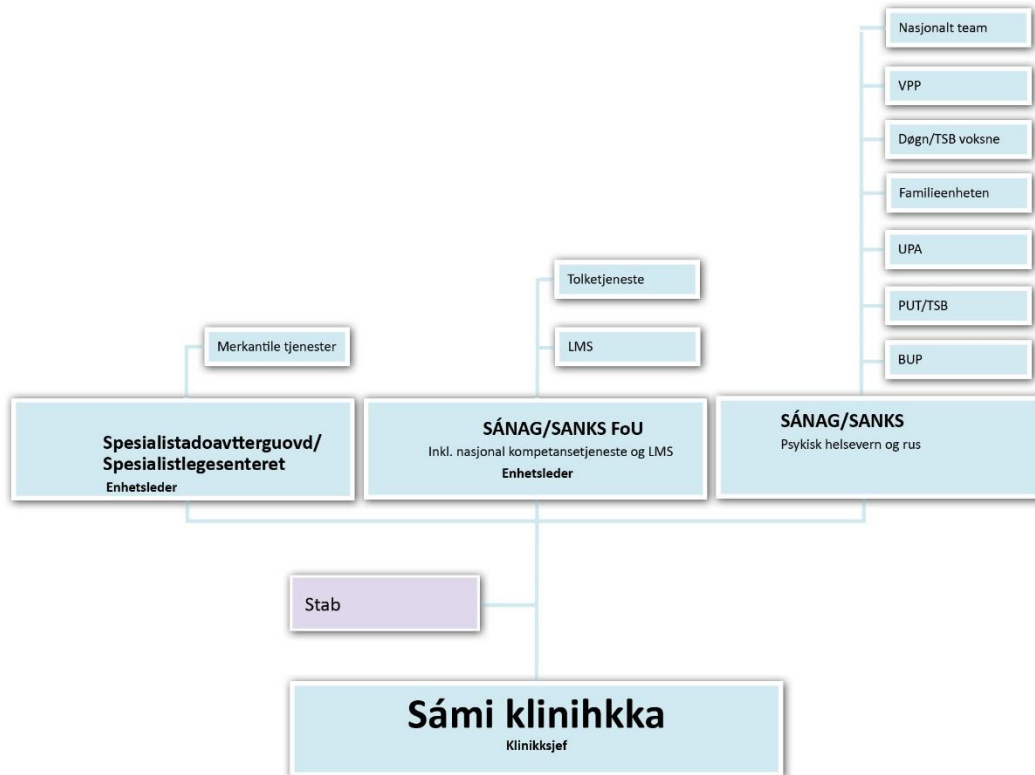

3.1.1.1 Sámi Klinihkka/ Saemien klinihke

«Mijjeh vovejnebe ij leah nuekie gaavnehtidh mij lea vihkeles skiemtjijasse, men aaj guarkedh. Båehtjierdæjjah tjuerieh skiemtjijen gielem jih kulturelle duekiem damtedh jis edtja healsoedienesjem utnedh goh seammavyörtegs. Manne ojhte vienhtem Saemien klinihke sæjhta viehkiehtidh heaptoeh tsööpkedh.»

Healsole- jih hokseministere Bent Høie rihpestimmesne Saemien klinihkeste, 2020

Sámi klinihkka lea illedahke saemien faagealmetji barkoste mah vielie goh 30 jaepieh leah barkeme saemien sjierehealsoleedienesjh tseegkedh jih nænnoestidh. Saemien klinihke byjjeslaakan tseegkesovvi aktene akteraeresne stávroenænnoestimmesne Finnmarhkeskiemtjegætien stávrosne voerhtjen 29.b. 2019. Daate dihte aajnehke sjierehealsolefaalenasse mij lea sjierelaakan sjiehtedamme saemien skiemtjijidie daan biejjien. Klinihken lea dienesjh somatihken, geeruvevoeten jih psykiske healsoleen sisnjeli, jih dah mah leah meatan desnie leah SANKS, sjieredaakterejarnge, FoU jih saemien toelhkedienesje. SANKS DjE jih psykiske healsole- jih geeruvevoete lea 2014 raejeste nasjonaale maahtoedienesjefunksjovnem åtneme.

24. februar 2020 13:28

Guhkiem aktem daerpiesvoetem vuaptastahteme juktie saemien faagealmetjeh sjierehealsoedienesjen sisnjelen tjöönghkedh akten stuerebe jargese saemien byjresisnie. Healsoe Noerhte RHG jñh Finnmarhkeskiemtjegætíe leah daan biejjien beetnehvierhtieh nuhtjeme gætíeh ástedh jñh vijriedidh daan díenesjasse, Karasjohkesne. Daan gætíen nomme lij aarebi Saemien healsoepaarhke, jñh byjjeslaakan rihpesi tsíengelen 28.b. 2020 dejnie orre nommine Sámi klinihkka/ Saemien klinihke.

Såemies dejstie gætíjste Saemien klinihkesne, Karasjohka.

SANKS, mij akte bielie Saemien klinihkeste, Karasjohka

Rihpestimmeste Saemien klinihkeste, healsoeministere Bent Høie, reereles direktööre Eva Håheim Pedersen, klinihken ávtehke Amund Peder Teigmo jìh goevtesen ávtehke Ellen Inga Hætta.

Áelkiesbieleste: Healsoe- jih hokseministere Bent Høie, saemiedigkieraerie Mikkel Eskil Mikkelsen, reereles direktöore Finnmarhkeskiemtjegåetesne Eva Håheim Pedersen jih klinihken ávtehke Amund Peder Teigmoe rihpestimmesne Saemien klinihkeste.

«Mov gaavhtan akte aavoe daejredh daelie mijjen akte klinihke gusnie hævvi maehtebe saemien govledh jih nuhtjedh jih goerkesem dååjredh gubpede bâtebe. Mijjeh jeenjesh mah disse guhkiem vuarteme, jih dejtie mah sjæsjalimmiem vaalteme sijhtem jiehtedh heartoeh daerpies juktie jeatjahlaakan ussjedidh öörnedimmien bijre healsoedienesjijstie.»

*Saemiedigkieraerie Mikkel Eskil Mikkelsen rihpestimmesne Saemien klinihkeste,
2020*

3.1.1.1.1 SANKS

SANKS:n álkoedajve, Karasjohka

Saemien nasjonaale maahtoediënesje – psykiske healsoevaarjelimmie jïh geeruveoete (SANKS) ulmine átna seammavyörtëgs sjïerehealsoediënesjh faalehtidh psykiske healsoevaarjelimmien jïh geeruveoeten sisnjeli. SANKS salkehtimmiem jïh bãehtjierdimmiem faalehte maanide, noeride jïh geerve almetjidie psykiske healsoevaarjelimmien, geeruveoeten jïh jearohkevoeten sisnjeli, jïh DPS-funksjovnem átna jïh maanah jïh noerh dâastohte Guovdageaidnuste, Karasjohkeste, Porsangeristie, Gamvikeste jïh Lebesbyeste, jïh Deatnuste jïh Unjargeste. Lissine SANKS nasjonaale funksjovnem átna gaajhkide saemide abpe laantesne.

SANKS lea öörnesovveme govhte klinihkeles ektievoetine mah leah Karasjohkesne. SANKS aaj aktem ektievoetem átna dotkemasse jïh evtiedæmman (DjE) mij dam nasjonaale maahtodiënesjefunksjovnem koordinerede jïh gorrede. SANKS goh maahtoediënesje edtja maahtoem tseegkedh jïh maahtoem bieljelijdh psykiske healsoevaarjelimmien jïh geeruveoeten sisnjeli, gosse lea saemien skïemtjiji sjïere daerpiesvoeten bijre kultuvresensitivje diagnostihkem jïh kulturelle sjïehteladteme bãehtjierdimmiefaalenassem áadtjodh.

Lissine SANKS aktem nasjonaale barkoedâehkiem átna kontovrigujmie Oslosne, Snåasesne, Rørosesne, Habmerisnie jïh Narvikesne mah edtjeh meatan árrrodh seammavyörtëgs jïh kulturelle sjïehtedamme bãehtjierdimmiefaalenassem saemide eevtjedh abpe laantesne. Barkoedâehkie akte bielie SANKS:n poliklinihkeles faalenaseste, mij salkehtimmiem jïh bãehtjierdimmiem dorje sjïerehealsoediënesjedaltesisnie. Lissine nasjonaale barkoedâehkie eadtjohkelaakan

maahtoem geerjehte. Akte bielie daehtie barkoste lea faagealmetjh jñh jeatjebh bievnedh, ööhpehtidh jñh biñkedidh, joekoen kultuvregoerkesen sisnjelen. SANKS jñjtse utnijeraeriem átna mij barka ihke utnijh nuepiem utnieh sjæjsjalimmieh baajnehtidh mah ulmiem utnieh faalenasside jñh dienesjidie mejtie SANKS vadta. Lissine akte væjsaldahke (dååjrehtimmiekonsulente) barkoem åådtjeme mij aaj akte bielie SANKS:n åvtehkedåehkeste.

Árrojñh mah Healsoe Noerhten diædtedajven ålkolen årroeminie aaj maehtieh SANKS:m nuhtjedh. Dååjrehtimmie lea sjjerehealsoefaalenasse geeruvevoeten jñh psykiske healsoen sisnjeli saemien årroejidie Finnmarhken ålkolen eah leah nuekie gorresovveme. Saemien årrojñh bårrode årroeh stoerre geograafeles dajvesne, jñh stoerre kulturelle jñh gjæleldh joekehtsh dej ovmessie saemien dajvi gaskem.

3.1.1.1.2 *Spesialistedåakterejarnge*

Spesialistedåakterejarnge (SDJ) tseegkesovvi goevten 1987 dejnie ulmine sjjerehealsoedienesjefaalenassem somatihken sisnjelen faalehtidh jñh evtiedidh Finnmarhken årroejidie, sjjere diædtine saemien årroji åvteste. Abpe bæhtjierdimmie lea poliklinihkeles barkoe jallh biejjiebåehtjierdimmie.

SDJ:n åeviediedtedajve lea saemien åejvietjñelth Finnmarhkesne: Unjárga, Deatnu, Kárásjohka, Guovdageaidnu jñh Lebesby, men jarnge skñemtjijñh abpe fylhkeste dåastohte. Daan biejjien jarngen daah faalenassh: njaltjaspesialiste, indremedisijnere (vaajmoe/tjåælie/tjåæjjie) jñh govlemejarnge audiograafine. Minnedn spesialistedåakterh leah bieljie-njuenie-tjeapohke, revmatologe, gynokologe, maanadåaktere, gåbloedåaktere jñh radiograafe. Saemien gjæle jñh kultuvremaahtoe lea vihkeles vårome daennie faalenassesne.

Daelie falaenassem tseegkeminie saemien geriatrijen skñemtjijñidie. Ulmie lea saemien geriatrijen barkoedåehkie edtja maehtedh dåaresthfaageles salkehtimmiem faalehtidh båarasåbpoe saemien skñemtjijñidie. Barkoedåehkie edtja lihke laavenjostoem staeriesdåaktarigujmie utnedh, jñh dah edtjiej sjyöhtehke tjñelti gåajkoe minnedidh.

3.1.1.1.3 *LHJ-faalenasse*

Lïereme- jñh haalvemejarnge (LHJ) lea tseegkesovveme mij åejviediedtine átna hoksedh saemien perspektijvh gorresuvvieh gosse edtja lierehtimmiem skñemtjijñidie jñh lihke fualhkan evtiedidh jñh tjñrrehtidh.

Sjjerehealsoedienesjen diædte skñemtjije- jñh fuelhkielierehtimmien åvteste lea biëjesovveme dejtie klinihkeles goevtesidie. LHJ- faalenasse Saemien klinihkesne sæjhta vierhtine årrodh dejtie klinihkeles goevtesidie daennie barkosne, healsoepedagogihkine goh faagesuerkie. Åejviedarjome LHJ-faalenassesne Saemien klinihkesne lea evtiedidh, iktedidh, öörnedidh jñh evalueradidh lierehtimmiefaalenassem skñemtjijñidie jñh lihke

fualhkan dâehkine, aktene seammavyörtogs laavenjostosne faagealmetji jñh utniji gaskem.

3.1.1.1.4 *Saemien toelhkedïenesje*

Saemien toelhkedïenesje lea aarebi faalenassine orreme toelhkestimmien bijre noerhtesaemien gïelesne Finnmarhkeskiemtjegâatan. 2019 raejeste faalenasse vadtasovvi abpe Healsoe Noerhtese. Saemien toelhkedïenesje faalenassem toelhkestimmien bijre vadta ts. 08.00 – 22.00 gaajhkh bijjïeh. Akte barkije 100 % barkosne kontovresijïem âtna Finnmarhkeskiemtjegâatesne Hammerfest, jñh govhte maajh-toelhkh turnusisnie berkïeh juktïe barkijh utnedh iehkedsbijjïej, iehkedi jñh hïelji. Gaajhkh toelhkh nuepiem utnieh videovem nuhtjedh. Toelhkedïenesje lea jââhkesjimmiem persovnevaarjelimmietjirkijïstïe ââdtjeme toelhkestimmiem pryövedh viehkine videovistïe. Daan bijjïen daate âajvahkommes faalenasse noerhtesaemien gïelesne, jñh joekoen onne faalenasse julev- jñh âarjelsaemien gïelesne. Daate ij leah nuekie hijven.

3.2 **Healsole Gaske-Nöörje**

Healsole Gaske-Nöörje RHG lea laavenjostoelatjkoem dorjeme Healsole Noerhte RHG:ine. Latjkoel lea dïenesji bijre mejtie SANKS dorje. Ulmiedâehkie lea saemien skïemtjïjñh psykiske dâeriesmoerigujmie jñh/jallh geeruvevoetedâeriesmoerigujmie, jñh dej lïhke fuelhkie. Latjkoel lea sjïerehealsole dïenesjefaalenassen bijre maanide, noeride jñh geerve almetjidie.

Healsole Gaske-Nöörje RHG lea aaj laavenjostoem dorjeme Åarjelsaemien healsoeviermine dejnie aajkojne saemien healsoebarkoedâehkiem tseegkedh âarjelsaemien dajvesne mij eekesâvva Rørosen tjïelteste jñh St. Olavs Hospitaleste HG⁴.

SANKS kontovrem âtna Rørosesne jñh Snâasesne jñh ârrojñh Healsole Gaske-Nöörjesne mahta dam kontovrem nuhtjedh.

Ij leah krïevenasse saemien utnijetjirkiji bijre utnijemoenehtsinie jñh regijonaale utnijemoenehtsisnie Healsole-Gaskesne.

⁴ Åarjelsaemien healsoeviermie: Viermie saemien faagealmetjigujmie âarjelsaemien dajvesne mij seammavyörtogs healsole dïenesji âvtteste barka âarjelsaemide Nöörjesne jñh Sveerjesne. Dah gaskem jeatjah daajroem buektïeh saemien healsoen bijre âarjelsaemide Nöörjesne jñh Sveerjesne.

Åarjelsaemien gapta

3.3 Healsoe Åarjel-Luvlie

Healsoe Åarjel-Luvlie RHG lea laavenjostoelatjkoem dorjeme Healsoe Noerhte RHG:ine. Latjkoe lea dïenesji bijre mejtie SANKS dorje. Ulmiedåehkie lea saemien skïemtjijh psykiske dåeriesmoerigujmie jïh/jallh geeruvevoetedåeriesmoerigujmie, jïh dej lihke fuelhkie. Latjkoe maanah, noerh jïh geerve almetjh feerhmie.

SANKS kontovrem åtna Oslosne jïh såemies dejstie årroejjstie Healsoe Åarjel-Luvlie-dajvesne mahta dam kontovrem nuhtjedh.

Ij leah krïevenasse saemien utnijetjirkiji bijre utnijemoenehtsisnie jïh regijonaale utnijemoenehtsisnie Healsoe Åarjel-Luvlie-dajvesne.

3.4 Healsoe Jillie

Healsoe Jillie RHG lea laavenjostoelatjkoem dorjeme Healsoe Noerhte RHG:ine. Latjkoe dïenesji bijre mejtie SANKS dorje. Ulmiedåehkie lea saemien skïemtjijh psykiske dåeriesmoerigujmie, jïh/jallh geeruvevoetedåeriesmoerigujmie, jïh dej lihke fuelhkie. Latjkoe maanah, noerh jïh geerve almetjh feerhmie.

Akte goerehtalleme dejnie njieljje healsoegïehtelimmine Healsoe Jillie-dajvesne vuesehte rãajvarimmieh eah gãavnesh mah leah sjïerelaakan sjïehteladteme saemien årroejdie Healsoe Jillie-dajvesne.

Ij leah krïevenasse saemien utnijetjirkiji bijre utnijemoenehtsinie jïh regijonaale utnijemoenehtsisnie Healsoe-Jillie-dajvesne.

Giedtie Tjåehkeren sijtesne – åarjelsaemien dajve tsïengelen 2020

3.5 Laavenjostoelatjkoeh

3.5.1 Laavenjostoe sjïerehealsoedïenesjen jïh Saemiedigkien gaskem

Healsoe Noerhte RHG jïh Saemiedigkie leah saemien årroji sjïerehealsoedïenesji bïjre laavenjosteme gellie jaepieh. Daate laavenjostoe byjjes dorjesovvi akten laavenjostoelatjkoen tjïrrh maam jååhkesjin njoktjen 8.b. 2018. Ulmie latjkojne lea evtiedimmiem sjïerehealsoedïenesjistie eevtjedh mij saemien årroji reaktah seammavyörtëgs healsoedïenesjidie gorrede, jïh mij gorrede dïenesje saemien skïemtjiji gïeeldh jïh kulturelle maadtose sjeahta. Latjkoen mietie guejmieh edtjeh ektesne jïh hijven dialogen tjïrrh pryövedh haestemi jïh dåeriesmoeri åvtene årrodh mah leah saemien årroji sjïerehealsoedïenesji bïjre, dan buaratjommesasse saemien åålmegasse, Healsoe Noerhte RHG:se jïh Saemiedægkan (laavenjostoelatjkoeh gaskem Healsoe Noerhte RHG jïh Saemiedigkie, 2018). Byöroe vuarjasjidh dagkeres latjkoem aaj Saemiedigkien jïh dej jeatjah regijonaale healsoegïehtelimmiej gaskem tseegkedh.

Saemiedigkiegáetie Karasjohkesne saemien saevieginie akten tjaebpies daelviebiejjien noerhtene.

3.5.2 Laavenjostoe dej regijonaale healsoegiehtelimmiej gaskem

Stillemetjaatsegisnie jaepeste 2014 Healsoe- jñh hoksedepartemeenteste (HHD) Healsoe Gaske RHG:se, Healsoe Áarjel-Luvlie RHG:se jñh Healsoe Jillie RHG:se akte dejstie ulmijste lij:

- *Healsole X RHG lea latjkoem dorjeme Healsole Noerhte RHG:ine bñehtjierdimmiefaalenassen bñjre saemien skiemtjijidie Saemien nasjonaale maahtoedienesjisnie – psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruvevoete (SANKS)*

Laavenjostoelatjkoeh lea dorjesovveme gaskem Healsole Noerhte RHG jñh doh jeatjah regijonaale healsoegiehtelimmieh laantesne.

3.5.3 Laavenjostoe tjelthealsoleedienesjen jñh sjerehealsoleedienesjen gaskem

SANKS lea sisnjelds laavenjostoelatjkoeh dorjesovveme tjeltigujmie Finnmarhkeskiemtjegaetien HG:n dietedajvesne. Lissine SANKS laavenjostoelatjkoeh dorjeme tjeltigujmie Habmere, Steigen, Røros, Raarvihke jñh Snåase. Daan biejjien ij leah naan jeatjah laavenjostoelatjkoeh tjelti jñh sjerehealsoleedienesjen gaskem mah ryoktesth leah healsole- jñh hoksedienesji bñjre saemien skiemtjijidie.

3.5.4 Laavenjostoe laanteraastaj dåaresth

Healsole Noerhte RHG lea Finnmarhkeskiemtjegåetien HG:n tjirrh aktem byjjes laavenjostoelatjkoem dorjeme Lapin sairaanhoiopiirine 2007. Latjkoem lea uvtemes sjierehealsoedienesji bijre saemien årroejidie Såevmesne mah maehetie sjiere daerpiesvoeth jih sjaavnjoeh utnedh kultuvren jih gielen bijre.

Healsole Noerhte RHG lea aaj Finnmarhkeskiemtjegåetien tjirrh byjjes laavenjostoelatjkoem dorjeme Regijovnine Jiemhte Herjedaelie jaepien 2015.

Systeemen tjirrh Health Across Borders akte byjjes laavenjostoe lea dorjesovveme gaskem Healsole Noerhte RHG, Lapland hospital district, Lansipohjan hospital district jih Oulu hospital district Finland jih Regijovne Norrbotten jih Regijovne Västerbotten Sveerjesne. Healsole Noerhte RHG lea daan laavenjostoen tjirrh aaj skraejriem vaalteme akten laavenjostoelatjkose Regijovne Norrbotteninieg jih Regijovne Västerbotteninieg Sveerjesne. Daate latjkoem edtja saemien skiemtjiji faalenassen bijre årrodh mah båehtjierdimmiem åadtjoeh SANKS:n luvnie. Laavenjostoelatjkoe gaskem Healsole Noerhte RHG Finnmarhkeskiemtjegåetien tjirrh jih Regijovne Norrbotten, Regijovne Västerbotten jih Regijovne Dalarna sæjhta dorjesovvedh dallatjinieg.

Gosse lea daan beajjetje faalenasse sjierehealsoedienesji bijre saemien årroejidie, daate iktedimmie vuesehte faalenasse lea naa onne dovne, voenges, regijonaale jih nasjonaale.

4. Strategijh bätijen aejkien sjïerehealsoedïenesjidie saemien årroejidie

Healsoedïenesjh saemien årroejidie tjuaara saemien kultuvrem, histovrijem, jieledvuekiem jïh gïelem krööhkestidh. Healsoedïenesjh tjuerïeh seamma tijjen daejredh saemïeh akte heterogene dâehkie ovmesse saemien gïeligujmie, kultuvrine, årromedajvine jïh dan gaavhtan ovmesse daerpïesvoetigujmie. Dan åvteste geerve sov uvte vuejnedh akte sårhts sjïehtedimmïe healsoedïenesjïstïe sâjhta vaestïedimmïem vedtedh gaajhkide haestïemïdie gaajhkide saemien årromedâehkide. Skïemtjïje- jïh utnijereaktalaake lea vihtïestamme gaajhkh skïemtjïjïh reaktam utnïeh akten seammavyörtëgs faalenassese, men sâjhta gellïe haestemh vedtedh, jïh ij amma reaktoe gâennah, dam eevre seamma faalenassem tseegkedh gaajhkide saemïde abpe laantesne. Dajvine gusnïe gellïe saemïeh årroeh sâjhta iemïe årrodh aktem jeatjah sårhts faalenassem tseegkedh goh dejnïe dajvine gusnïe vaenïe saemïeh årroeh. Daate sâjhta jiehtedh, byöroe dejtïe joekehts regïjovnïde vâaroemïnïe utnedh, jïh voenges daerpïesvoeth jïh nuepïeh vuarjasjidh.

Barkoe strategïjetjaatsegïnïe «Sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie» lea akte sïlle reaktoe otnejïsgïnïe juktïe seammavyörtëgs healsoedïenesjh gorredïdh, men oktegh ij leah daate nuekïe. Stuvremedâehkïe jïh prosjektëdâehkïe leah veeljeme golme âejvïestrategïjïh sjïsseradïdh juktïe sjïerehealsoedïenesjidïe saemien årroejidïe guhkïebasse evtïedïdh. Voestes strategïje lea vuarjasjidh mij sâjhta bööremes bïjïemes öörneme årrodh saemien sjïerehealsoedïenesjïstïe Nöörjesne. Prosjektëdâehkïe juvnehte öörnememodellh salkehtïdh, gusnïe dïedte saemien healsoedïenesjï åvteste aktem nænnoesâbpoe autonomïjen âtna goh daan bïejïen. Prosjektëdâehkïe vuesehte guktïe jeatjah aalkoe-åålmegi healsoedïenesjh leah öörnësovveme, gusnïe aalkoealmetjeaarvoeh jïh jïjtjestâvroeh leah vâarome (v.g. New Zealaante jïh Alaska) jïh vuarjesje akte dagkeres öörnëdimmïe bööremeslaakan sâjhta Nöörjen âelïedïmmïeh gorredïdh ILO-konvensjovnen mïetïe nr. 169 art. 25 «hammoedïmmïe jïh tjïrrehtïmmïe aalkoe-åålmegi healsoedïenesjïstïe edtjïeh aalkoe-åålmegi jïjtsh dïedten jïh gïehtjedïmmïen nuelesne sjugnïehtovvedh».

Prosjektëdâehkïe njïeljïe ovmesse modellïde vuesehte kapïhtelïsnïe 5.1 jïh juvnehte modellïde salkehtïdh jïh vuarjasjidh faageles, ekonomeles jïh jurïdïhkeles.

Mubpïe raerïestamme strategïje lea nasjonaale dahkoesoejkesjem hammoedïdh saemien healsoe- jïh hoksedïenesjidïe. Daate soejkesje tjuaara dan ållesth healsoefaalenassen bïjïre årrodh saemien årroejidïe dovne tjïelte- jïh sjïerehealsoedïenesjïsnïe. Dahkoesoejkesje byöroe leavloem bïejedh gaskem jeatjah râajvarïmmïde mah hïjven skïemtjïjeevtïedïmmïem gorredïeh, hïjven aktivyöki barkoem jïh maahtoejuekemem ovmesse dïenesjedaltesï gaskem. Byöroe dahkoesoejkesjem ektesne vuejnedh salkehtïmmïne aktëde bïjïemes öörnemïstïe sjïerehealsoedïenesjïstïe saemien årroejidïe.

Gåalmede raeriestamme strategije lea strategije lissiehtamme maahtose jñh kvaliteetese sjjerehealsoedienesjisnie. Daennie strategijesne raereste gellie rãajvarimmieh mah sijhtieh maehdedh stoorre bueriedimmieh sjjerehealsoe-dienesjefaalenassesne vedtedh. Maahta sãn jienebh daejstie rãajvarimmijste naa aelhkieslaakan tjirrehtidh jñh akten naa åenehks tjjeboelhken sisnjelen. Vuesiehtimmieh dagkerh rãajvarimmide leah maahtoem gorredidh jñh evtiedidh saemien gielen jñh kultuvren bijre sjjerehealsoedienesjisnie, Saemien klinihkem nænnoestidh jñh guhkiebasse evtiedidh, saemien healsoedåehkieh tseegkedh, saemien faage- jñh utnivejermieh tseegkedh jñh saemien toelhkediensjem guhkiebasse evtiedidh guktie nasjonaale faalenassine sjædta. Raeriestimmieh strategijide jñh rãajvarimmide lihkebe buerkiestibie 5. kapihtelisnie.

1. Strategije bijjemes öörnemasse saemien sjjerehealsoedienesjijstie.
2. Strategije juktie nasjonaale dahkoesoejkesjem darjodh saemien healsoedienesjidie mah leah tjjelte- jñh sjjerehealsoedienesjen bijre.
3. Strategije lissiehtamme kvaliteetese jñh maahtose sjjerehealsoedienesjisnie.
 - Maahtoem saemien gielen jñh kultuvren bijre gorredidh jñh evtiedidh sjjerehealsoedienesjisnie
 - Saemien klinihkem jñh SANKS:n nasjonaale funksjovnem nænnoestidh jñh evtiedidh
 - Saemien toelhkediensjem evtiedidh akten nasjonaale faalenassese noerhte-åarjel- jñh julevsamien gielsesne
 - Regijonaale jñh nasjonaale saemien faage- jñh utnivejermieh tseegkedh
 - Saemien healsoedåehkieh tseegkedh

5. Raeriestimmieh rãajvarimmide juktie sjjerehealsoedienesjem saemien årroejdie bueriedidh

Fiereguhte RHG diedtem åtna seammavyörtegs sjjerehealsoedienesji åvtteste saemien årroejdie sov geograafeles diedtedajvesne. Maahta daan beajjetje sjjerehealsoedienesjem saemien årroejdie guhkiebasse evtiedidh viehkine healsoedienesjh saemien årroejdie nænnoestidh fierhtene regijovnesne. Prosjektedåehkie ovnessie rãajvarimmieh raereste juktie buerebe healsoedienesjem saemien årroejdie evtiedidh. Vuartesjh kapihtelem 5.1 – 5.7 mij buerkeste raeriestimmieh rãajvarimmide bætijen aejkien sjjerehealsoedienesjidie saemien årroejdie. Prosjektedåehkie lea veeljeme golme åejviestrategijh åehpiedehtedh jñh juvnehtamme rãajvarimmieh sjisserede dej veeljeme strategiji mietie kapihtelisnie 4.

5.1 Bijjemes öörnemem saemien sjïerehealsoedïenesjijstie salkehtidh – modelleraeriestimmieh

Låavthgâetie

Akte dejstie barkoestillemijstie maam prosjektedåehkie utni lij salkehtidh guktie edtja sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie abpe laantesne öörnedh båtijen aejkien.

Jis edtja öörnemem sjïerehealsoedïenesjijstie saemien årroejidie raeriestidh dellie tjuara gellie faktovrh vâaroemasse biejedh, goh: geografije, skïemtjijevâarome, healsoejïh jïeledetsiehkïeh, faagemaahtoe, ekonomije jïh jeatjah mierietsiehkïeh.

Prosjektedåahkan vihkeles orreme modellh öörnemen bijre raeriestidh mah jolle faageles kvaliteetem gorredieh, mejnie utnijh leah madtjeles, mij hijven faalenassem utnijidie vadta jïh reaktoe beetnehvierhtiedâarjoem gorrede jïh lea ILO-konvensjovnen mietie nr. 169 art. 25 «hammoedimmie jïh tjïrrehtimmie healsoedïenesjijstie aalkoealmetjidie edtja aalkoealmetji jïjtsh diëdten jïh giehtjedimmien nuelesne sjugniehtovvedh».

Öörneme tjuara viehkïehtidh diënesjidie saemien årroejidie bööremeslaakan bueriedidh aktine sjïere fokusinie dejtie sjisseradamme haestiëmidie 2.kapihtelisnie: Healsoe jïh jïeledetsiehkïe saemien årroji luvnie – maam daan biejjien daejrebe? Ij leah daerpies dam nasjonaale diëdtem digkïedidh juktie seammavyörtëgs diënesjefaalenassem saemien årroejidie gorredidh abpe laantesne, jïh öörnedimmie sjïerehealsoedïenesjijstie tjuara dam vuesiehtidh.

Prosjektedåehkie njieljie joekehts modellh raereste mejtie byöroe lihkebe salkehtidh:

Modelle 1:	Nullemodelle – guhkiebasse evtiedimmie daan beajjetje öörnemistie
Modelle 2:	Saemien klinihke HG –ryöktesth Healsoe Noerhte RHG:n nuelesne
Modelle 3:	Ektie-eekeme healsoegiehtelimmie – Healsoe Saepmie HG
Modelle 4:	Staategiehtelimmie – Healsoe Saepmie SG

Saemien klinihke lea jarngesne gaajhkine daejnie modelline, dan ávtteste daate akte sjierehealsoedienesjefaalenasse mij joe gáávnese jñ hijvenlaakan jáhta saemien árrøejidie, sjiere daajrojne saemien gielen, kultuvren jñ siebriedahken jieleden bijre. Prosjekte ojhte guarakoeh modellesne 2, 3 jñ 4 sæjhta finkesidh nuekie hijven struktuvrh jñ kapasiteetem tseegkedh, mah orre healsoegiehtelimmie däärjoehtieh, men læjhkan veanhta ávtese áejvieulmie tjuara árrødh reaktoe öörnememodellem evtiedidh juktie seammavyörtogs healsoedienesjh saemien árrøejidie gorredidh.

5.1.1 Modelle 1. Nullemodelle – guhkiebasse evtiedimmie daan beajjetje öörnemistie

1. modelle tsihkestahta sjierehealsoedienesjh saemien árrøejidie jeenjemasth gorresávva siejhme dienesjefaalenessne. Ajve Saemien klinihke sjierehealsoedienesjisnie mij sjierelaakan saemien skiemtjijasse sjeahta. Daan biejjien Saemien klinihke sjiere diedtem, hijven maahtoem jñ daajroem saemien gielen jñ kultuvren bijre átna, jñ lea orresjugneden klinihke gusnie somatihke, toelhkediensje jñ psykiske healsoevaarjelimmie jñ geeruvevoete leah akten klinihkese biejesovveme ryöktesth Finnmarhkeskiemtjegåetien nuelesne. Nullemodelle akte guhkiedimmie jñ bueriedimmie daan beajjetje öörnemistie man vâarome lea Saemien klinihke.

Öörneme nullemodelleste:

- Saemien klinihken klinihkeávttehke lea Finnmarhkeskiemtjegåetien reereles direktöören stuvremedåehkesne.
- Saemien klinihken ij leah jñtse stávroe, men saemieh leah meatan Finnmarhkeskiemtjegåetien jñ Healsoe Noerhte RHG:n stávrojne.
- Saemien klinihke aktem jñjtjaraarehke budsjedtediedtem átna.
- Saemien klinihke latjkoeh átna laanten jeatjah regijonaale healsoegiehtelimmiejgumie Healsoe Noerhte RHG:n tjñrrh juktie gorredidh jeatjah regijovnh aaj baahsemem áadtjoeh Saemien klinihken maahtose, daajrose jñ såemies aejkien aaj ryöktesth bæhtjierdimmedienesjidie.
- Saemien klinihke latjkoeh átna Sveerjine jñ Såevmine jñ guessieskiemtjijh dáastohte.

- Saemien klinihke akte jááhkesjamme nasjonaale maahtoedienesje psykiske healse, geeruveoetese jñh jearohkevoetese.

Maahta daan beajjetje modellem guhkiebasse evtiedidh jis healsoedienesjh saemien årroejidie nænnoesåbpoe dorjesåvva fierhtene regijonaale healsoegiehtelimmesne. Fiereguhte RHG diedtem åtna seammavyörtogs sjjerehealsoedienesji åvteste saemien årroejidie sov geograafeles diedtedajvesne. Maahta dam darjodh gaskem jeatjah viehkine ráajvarimmiejgumie njerhkedh goh buerkiestamme kapihtelisnie 5.3.

5.1.2 Modelle 2: Saemien klinihke HG – ryöktesth biejesovveme Healsoe Noerhten RHG:n nualan

2. modelle lea guhkiedimmie daan beajjetje öörnemistie gusnie Saemien klinihke öörnesåvva goh jñjtse healsoegiehtelimmie Healsoe Noerhten nuelesne.

Saemien klinihke sæjhta orresjugnedden HG årrodh gusnie jñjtjaraarehke sjjerehealsoedienesjefaalenassem saemien årroejidie åådtje, jñh diedtem utnedh giehtelimmien åvteste mij daelie lea Saemien klinihken nuelesne. Sisvege daennie healsoegiehtelimmesne sæjhta årrodh somatihke, LMS-faalenasse, psykiske healsoevaarjelimmie, geeruveoete jñh jearohkevoete, nasjonaale saemien toelhkediensje jñh dotkeme. Sæjhta Saemien klinihke HG:m guhkiebasse evtiedidh akten daajroejarngese saemien sjjerehealsoedienesjidie mah maehtieh jeatjah Healsoegiehtelimmieh jñh Regijonaale Healsoegiehtelimmieh maahtojne jñh daajrojne viehkiehtidh saemien gielen jñh kultuvren bijre.

Öörneme Saemien klinihken HG:ste

- Healsoe Noerhte RHG Saemien klinihkem eekie jñh disse barkoestillemem vadta fierhten jaepien.
- Reereles direktöore lea åvttehke jñh Saemien klinihkem stuvrie.
- Saemien klinihke HG jñjtse ståvroem åtna aajhterenammoehtamme ståvroelihtsegigumie, lihtseginie Saemiedigkeste jñh lihtsegigumie veeljesovveme barkijijstie.
- Saemien klinihken HG fierhtenjaepien budsjedtem åådtje.
- Saemien klinihken HG bijjemes diedtem åtna hoksedh saemien årrojñh seammavyörtogs jñh kulturelle sjiehtedamme sjjerehealsoedienesjh åadtjoeh. Diedte illesåvva dovne daan giehtelimmien tjñrrh mij lea Saemien klinihken nuelesne, jñh akten åeliedihks laavenjostoen tjñrrh healsoegiehtelimmiejgumie jñh tjñeltigumie.
- Healsoegiehtelimmie edtja maahtoem tjöonghkedh jñh geerjehtidh, daan nuelesne dam maahtoem mij gååvnese, ellieslaakan jñh hijvenlaakan nuhtedh.
- Saemien klinihke edtja vierhtiejgumie viehkiehtidh jeatjah healsoegiehtelimmie, goh maahtoe, daajroe, vierhtiejuekeme jñh ryöktesth bæhtjierdimmedienesjh desnie gusnie sjiehteles.

- Saemien klinihke latjkoeh átna Sveerjine jñh Sáevmine, jñh guessieskiemtjijh dáastohte.

5.1.3 3. modelle: Ektie-eekeme healsoegiehtelimmie – Healsoe Saepmie HG

3. modellesne healsoedienesje, mij sjierelaakan edtja saemien árroejidie árrodh, sæjhta öörnesovvedh goh healsoegiehtelimmie maam Healsoe Noerhte RHG, Healsoe Gaske-Nöörje RHG, Healsoe Åarjel-Luvlie RHG jñh Healsoe Jillie RHG ektesne⁵ eekieh. Prosjektedåehkie lea veeljeme daam ektie-eekeme modellem gåhtjodh Healsoe Saepmie HG. Healsoe Saepmie maakta vierhtiejgumie viehkiehtidh jeatjah healsoegiehtelimmie goh maahtoe, daajroe, vierhtiejuekeme jñh ryöktsth bæhtjierdimmedienesjh desnie gusnie sjiehtes. Healsoe Saepmie maakta aaj raeriestimmie- jñh bihkedimmieråállam utnedh tjieftide, healsoegiehtelimmie, HOD:se, Healsoedirektoraatese, Kriminaalehoksese, Almetjehealsoleinstituhese, Dotkeme- jñh ööhpehtimmiesuarkan jñh jeatjah staates etaatide.

Öörneme Healsoe Saepmie HG:ste

- Healsoe Saepmie HG fierhtenjaepien barkoestillemem åádtje dejstie 4 RHG:ijste mah barkoestillemem HOD:ste åádtjoeh.
- Aajhterelåhkoe dej 4 RHG:iej gaskem maakta jeerehtidh. Byöroe jijtse finansieradimmietjoeventenje árrodh mij maakta aajhterelåhkoen mietie árrodh, jallh maakta stuvresovvedh átnoen mietie
- Reereles direktöore lea åvtehke jñh Healsoem Saepmiem stuvrie
- Healsoe Saepmie jijtse ståvroem átna aajhterenammoehtamme ståvroelihtsegigumie, lihtseginie Saemiedigkeste jñh lihtsegigumie mah leah veeljesovveme barkijijstie. Healsoe Saepmie fierhtenjaepien budsjedtem åádtje.
- Healsoe Saepmie bijjemes diedtem åádtje hoksedh saemien árrojh seammavyörtegs jñh kulturelle sjiehtedamme sjierehealsoleidienesjh åádtjoeh. Diedte illesåvva dovne diedten tjirrh Saemien klinihken åvteste jñh dan giehtelimmien åvteste mij lea Saemien klinihkesne daelie, jñh akten åeliedihks laavenjostoen tjirrh healsoegiehtelimmiejgumie jñh tjieftigumie.
- Healsoe Saepmie barkoestillemem átna maahtoem tjöönghkedh jñh geerjehtidh, daan nuelesne dam gaavnoes maahtoem ellieslaakan jñh hijvenlaakan nuhtedh.

⁵ Jeatjah ektie-eekeme healsoegiehtelimmie leah: Skiemtjegåetieskåårveme HG, Luftambulanse-dienesje HG, Skiemtjijefeelmh HG, Healsoegiehtelimmiej giehtelimsårganisasjovne aehpienedtese HG jñh Skiemtjegåetieh HG.

5.1.4 4. modelle: Staategiehtelimmie – Healsoe Saepmie SG

4. modelle aktem öörnemem buerkeste gusnie healsoedienesjh saemien årroejidi leah öörnesovveme goh staateles healsoegiehtelimmie ryöktesth HOD:n nuelesne, jñh maahta fungeradidh goh stuvrije jñh raeriestimmeles årgaane healsoegyhtjelassine dovne tjjelte- jñh sjjerehealsoedienesjasse⁶. Prosjektedåehkie lea veeljeme daam modellem gåhtjodh Healsoe Saepmie SG.

Öörneme Healsoe Saepmie SG:ste

Healsoe Saepmie SG mieride gorrede mejtie lea buerkiestamme 1. modellesne. Joekehtse gaskem 3. modelle jñh 4. modelle lea 4. modelle edtja Healsoe- jñh hoksedepartemeenten nuelesne årroddh jñh dan åvteste aaj maahta stuerebe diédtem aaj tjjeltehealsoedienesjen åvteste utnedh.

5.1.5 Prosjektedåehkien vuarjasjimmie dejstie ovmessie modellijste

3. jñh 4. modelle sinsitneste joekehtedtieh juktie dah leah joekehts daltesinie åårganisatovreles. 3. modelle akte HG maam gaajhkh laanten regijonaale healsoegiehtelimmieh eekieh, mearan 4. modelle lea staategiehtelimmie. Staategiehtelimmie maahta bihkedassh jñh normeradimmieh vedtedh mah leah faamosne gaajhkide healsoegiehtelimmie, jñh stuerebe jñjtjeraarehkevoetem vadta viertiestamme dej jeatjah modelligujmie.

Healsoegiehtelimmie goh Healsoe Saepmie SG jallh HG nænnoes alternatijvine vääjnoe juktie meatannænnoestimmie jñh tjjelke baajnehtimmiefaamoem gorredidh. Daate dan åvteste akte jñjtjeraarehke giehtelimmie tseegkesávva mij ryöktesth HOD:se jallh dejtie regijonaale healsoegiehtelimmie reektie jallh sov dongkemh ryöktesth dejstie åådtje. Maahta aaj viesjies årroddh gaajhki regijonaale healsoegiehtelimmie nuelesne årroddh gosse måjhtele doh gellie aajhterh mejgumie tjuara gaskesem utnedh, jñh akte ov- maereles gaskelhtse sjædta HOD:se. Viesjies saemien tjirkijelåhkoen gaavhtan stuvremisnie jñh sjæjsjalimmieårgaanine dihte saemien vuajnoe dagke ij vääjnesasse bætieh salketimmie, jñh gosse sjæjsjalimmieh dorjesuvvieh. Jis öörneme 3. jñh 4. modellen mietie sjædta dellie saemien perspektijve sjæjsjalimmieårgaanine sæjhta jñjtsistie nænnoesåbpoe sjjdtedh.

Sæjhta finkesidh nuekie struktuvrh jñh barkoefaamoem tseegkedh mah orre healsoegiehtelimmie däärjoehtie mij hijvenlaakan jáhta, goh Healsoe Saepmie SG jallh HG. Tjuara politihkeles bihkedassh, ekonomijem, juridihkeles krööhkemh jñh skiemtjijevåaromem goerehtalledh jñh vuarjasjidh daennie prosessesne.

⁶ Jeatjah vuessiehtimmieh staategiehtelimmie mejtie Healsoe- jñh hoksedepartemeente lea tseegkeme jñh eekie lea Nöörjen Healsoenedte SG / Norsk Helsenett SF.

Prosjektedåehkie aervede 2. modelle Saemien klinihke HG lea viesjiehtåbpoe ILO-konvensjovnen mietie goh 3. jñh 4. modelle. Joekehtse lea daate healsoegiehtelimmie sæjhta sagke unnebe bijjemes nasjonaale diedtem utnedh. Daennie modellesne daate diedte sæjhta Healsoe Noerhte RHG:n luvnie årrodh. Daate vihth tsihkestahta Healsoe Noerhte RHG sæjhta dam bijjemes diedtem utnedh /åadtjodh sjïerehealsoedïenesji åvteste saemien årroejidie. Prosjektedåehkeste dååjrehtimmieh båtieh mah vuesiehtieh faatoes jñh vaenie goerkese gååvnese saemiej daerpiesvoeti bijre Finnmarhken ålkolen. 2. modellen mietie dellie sjïerehelsoedïenesjefaalenasse saemien årroejidie Healsoe Noerhte RHG:n diedtedajven ålkolen maahta unnebe sjïdtedh. Seamma tïjjen prosjektedåehkie sæjhta tjïertestidh Saemien klinihken HG, ryöktesth Healsoe Noerhte RHG:n nuelesne, sæjhta nænnoesåbpoe meatannænnoestimmiem jñh tjïelke baajnehtimmiefaamoem vedtedh goh daan beajjetje öörneme. Giehtelimmie sæjhta aaj joekoen våajnoes årrodh jeatjah healsoegiehtelimmidie, dovne regijonaale jñh abpe laantesne. Saemien klinihken HG sæjhta iemie daajroejarngine jñh vierhtine årrodh jeatjah healsoegiehtelimmidie.

1. modelle edtja daan beajjetje öörnemem guhkiebasse evtiedidh. Naemhtie guktie daate modelle daelie jähta, dihte vueliehkåbpoe meatannænnoestimmiem jñh tjïelke baajnehtimmiefaamoem vadata saemien årroejidie hammoedimmien bijre healsoedïenesjijstie, goh doh jeatjah modellh. Daan beajjetje öörneme lea præåsehke ekonomeles, jñh konsekvensh aaj saemien sjïerehealsoedïenesjidie vadata gosse ekonomeles giehpieddimmieh jeatjah klinihkine. Healsoe Noerhte RHG lea nasjonaale diedtem åådtjeme saemien årroji åvteste, men diedte lea jeenjemasth guhkiebasse delegeradamme Finnmarhkeskiemtjegåatan. Men Finnmarhkeskiemtjegåatie sov åejviefokusem årroejidie Finnmarhkesne åtna, jñh illedahke maahta sjïdtedh akte mujvies viehkie saemide Finnmarhken ålkolen. Mubpene bielesne, daejnie modelline maahta raeriestamme råajvarimmiejgujmie strategijesoekesjisnie dallatjinie nierhkedh, jñh gåarede eensi jñh varke jarkelimmieh darjodh årganisasjovnesne. Finnmarhkeskiemtjegåatie lea joe jarkelimmieh årganisasjovnesne nænnoestamme, jñh jïjtse saemien klinihkem tseegkeme, Saemien klinihke, mij akte bielie giehtelimmiestuvremistie. Nænnoes saemien faagebyjresh Leah tseegkesovveme mah aaj hijven maahtoem utnieh nasjonaale jñh gaskenasjonaale barkedh.

Prosjektedåehkien faageles vuarjasjimmien jñh ILO-konvensjovnen mietie nr. 169 art, 25 «edtja healsoedïenesjh aalkoealmetjidie hammoedidh jñh tjïrrehtidh aalkoe-åålmegi jïjtsh diedten jñh giehtjedimmien nuelesne», prosjektedåehkie juvnehte gaajhkide modellide salkehtidh goh alternatijvh akten båtijen aekien öörnemasse sjïerehealsoedïenesjijstie saemien årroejidie.

Raeriestimmie orre boelhkese prosjektedåehkien lihtsegijstie Arnhild Somby, Knut Johnsen jñh Kristine Grønmo:

Prosjektedåehkie vuajna dagkeres salkehtimmie sæjhta finkesidh. Prosjektedåehkie vihteste saemien healsoedienesjh daan biejjien lea vueliehkommis daltesisnie öörnemisnie healsoedienesjijstie, årganisatovreles jñh ekonomeles. Daan beajjetje saemien healsoedienesjh mah joe gååvnesieh, dovne voenges jñh nasjonaale dienesjefaalenassh utnieh, jñh dej leah veanhtadimmieh bæhtjierdimmiefaalenassem saemide vedtedh, gaajhkine saemien dajvine. Juktie daejtie dienesjefaalenasside gorredidh dellie seamma tñjjen iktesth jearohke dehtie ekonomeles tsiehkeste aktene vueliegællan healsoegiehtelimmesne. Prosjektedåehkie veanhta daate ij åliedimmide illh mah gaskem jeatjah vååjnesasse bætieh ILO-konvensjovnesne nr. 169 art. 25 «hammoedimmie jñh tñjirrehtimmie healsoedienesjijstie aalkoe-åålmegasse edtja aalkoe-åålmegen jñjtse diedten jñh gñehtjedimmien nuelesne årrodh».

Dan åvteste akte salkehtimmie sæjhta finkesidh, byörebe seamma tñjjen vuartasjidh mejnie maakta dallatjinnie nñerhkedh. Akte råajvarimmie sæjhta årrodh saemien healsoedienesjh / Saemien klinihkem ryöktesth Healsoe Noerhten nualan sertedh, mearan eventuelle salkehtimmie vuertieminie. Jñjtse ståvrojne jñh jñjtse budsjedtine sñjhtebe aktem sillem lihkebe årrodh gaskenasjonaale åliedimmieh illedh. Dienesjefaalenasse saemien skñemtjijidie jeatjah gñehtelimmie maakta gorresovvedh latjkoej jñh jeatjh åliedimmiej tñjirrh.

Prosjektedåehkie ij lij siemes mejtie daate boelhke edtji meatan årrodh reektehtsisnie. Ållesth 50 % prosjektedåehkeste teeksteraeriestimmie dñarjoejin jñh 50 % vienhtin lea daerpies daam raeriestimmie lihkebe salkehtidh, seammalaakan goh doh jeatjah raeriestamme modellh, åvtelen maakta tñjelke juvnehtimmie vedtedh.

5.2 Nasjonaale dahkoesoejkesjem saemien healsoedienesjidie darjodh mah tñjelte- jñh sñjerehealsoedienesjem feerhmieh

Saemien skñemtjijh reaktam utnieh seammavyörtogs healsoe- jñh hoksedienesjh åadtjodh mah dej kultuvrese jñh gñelese sñjehtieh. Seamma tñjjen daejrebe saemien skñemtjijh ajve onne nuepiem åadtjoeh jñjtsh gñelem nuhtjedh healsoedienesjisnie daan biejjien. Prosjekte «strateges guhkiebasse evtiedimmie sñjerehealsoedienesjijstie saemien årroejidie nasjonaale» lea akte sille reaktoe otnjegasse juktie seammavyörtogs healsoedienesjh gorredidh, men daate oktegh ij leah nuekie.

Byöroe dam guhkiebasse evtiedimmie healsoedienesjijstie saemien årroejidie lihke laavenjostosne evtiedidh sñjerehealsoedienesjen jñh tñjeltehealsoedienesjen gaskem. Evtiedimmie tjuara krööhkedh geografijem, skñemtjijevåaromem, healsoe- jñh jñjeledetsiehkieh, hijven faagamaahtom, ekonomijem jñh mierietsiehkieh, jñh maakta joekehts daerpiesvoeth årrodh regijovnestes regijovneses gusnie saemieh årroeh.

- Reerenasse byöroe orre nasjonaale dahkoesoejkesjem saemien healsoedienesjidie darjodh mij tjjelte- jñh sjjereheal-soedienesjen bijre, man vjaarome lea prosjektedåehkien raeriestimmieh rájavarimmide. Prosjektedåehkien raeriestimmieh rájavarimmide eah Leah állesth.

5.3 Lissiehtamme kvaliteetem jñh maahtoem sjjereheal-soedienesjisnie gorredidh

Kvaliteetem healsoedienesjidie saemien árrøejidie bueriedidh, jñh lissiehtamme maahtoem gjiesne jñh kultuvregoerkesisnie hoksedh healsoebarkiji luvnie, gellie rájavarimmieh kreava. Gaskem jeatjah orre faalenassh evtiedidh, saemien skiemtjiji daerpiesvoeth vjaaroes darjodh joekehtslaakan, lierehtimmiem vedtedh, ektiedahkoem hoksedh healsoebarkiji gaskem jñh dienesjedaltesi gaskem, aelkedh orre teknologijem nuhtjedh jñh gaavnoes rájavarimmieh tjáadtjoehtidh jñh nænnoestidh. Lissine byöroe dotkemedarjoemidie lissiehtidh.

5.3.1 Kvaliteetem gorredidh jñh maahtoem evtiedidh saemien gjelen jñh kultuvren bijre sjjereheal-soedienesjisnie

Rájavarimmieh juktie maahtoem gorredidh jñh evtiedidh saemien gjelen jñh kultuvren bijre tjuerieh stieresne árrødh abpe sjjereheal-soedienesjisnie. Tjuara rájavarimmide tjirrehtidh öörnegem mietie, viedteldihkie árrødh stuvremisnie jñh vjaaroes árrødh stuvrije tjaatseginie jñh maahtoesoejkesjinie. Gaajhkh regijonaale healsoegiehtelimmieh byöroeh vuarjasjidh laavenjostoelatjkoeh darjodh Saemiedigkine. Tjuara latjkojde viedtedh jñh sjiehtedidh geograafeles tsiehkide.

Juvnehtamme rájavarimmieh:

- **Strategijh evtiedidh jñh dejgumie nierhkedh juktie barkijh dáárrehtidh jñh utniehtidh saemien gjele- jñh kultuvremaahtojne viehkine:**
 - saemien gjele- jñh kultuvredaajroen mietie gihhtjedh bæjhkoehimmieteekstine juktie jienebh saemien healsoebarkijh dáárrehtidh Healsoegiehtelimmiej sijse.
 - sjiehteladtedh guktie healsoebarkijh dovne maadh- jñh jáarhkeööhpehtimmine praksisem faalasuvvieh Saemien klinihkesne,
 - saemieh kvoteradidh healsoefaageööhpehtimmiej sijse.
 - baalhkalissiehtassem faalehtidh saamastallije healsoebarkijidie
 - ööhpehtimmiebarkoeh saemien healsoebarkijidie mierhkedh
 - öörnegh darjodh dáaktaridie, psykologide jñh skiemtjesájhteridie spesialiseradimmesne mah gorredieh dah spesialiteetem varke illieh
- **Gorredidh klinihkeles barkijh gaajhkine healsoegiehtelimmie maadhmaahtoem utnieh saemien gjele- jñh kultuvregoerkesisnie viehkine:**

- lierehtimmiesysteemh saemien gielesne jñh kultuvresne tseegkedh gaajhkine daltesinie sjjerehealsoedienesjisnie, v.g. kuvsji jñh faagebiejjiej tjñrrh, ävtehkeprogramme, kuvsje orre barkijidie jñh sisnjelds ööhpehtimmie.
 - obligatovreles e-lierehtimmieprogrammh evtiedidh mah leah saemien gielen jñh kultuvren bijre healsoebarkiji maahtoemodulesne.
- **Konsultasjovnh faalehtidh videoven tjñrrh Saemien klinihkeste jallh jeatjah giehtelimmijste**
 - **Jijtsh barkoeh jallh kombinasjovnebarkoeh tseegkedh juktie saemien healsojne barkedh, vuesiehtimmien gaavhtan saemien healsoedäehkiej tjñrrh.**
 - **Regijonaale jñh voenges saemien faageviermieh tseegkedh, vuesiehtimmien gaavhtan vierhtiedäehkieh tseegkedh sisnjelds healsoegiehtelimmie mah maahtoem saemien gielesne jñh kultuvresne utnieh. Däehkieh maehtieh vierhtine ärrodh saemien skiemtjijidie jñh barkijidie healsoegiehtelimmie.**
 - **Evtiedidh, jarkoestidh jñh sjiehtedidh bievnese materijellem gaajhkine saemien gieline:**
 - Bievnesh skiemtjiji reaktaj, bæhtjierdimmiefaalenassen jñh jeatjah bijre.
 - Gaajhkh bievnesh skiemtjijidie nedtesijjesne helsenorge.no byöroh saemiengielesne ärrodh.
 - Bievnese- jñh ööhpehtimmiesoejkesjh darjodh mah saemien maanide jñh noeride sjiehtieh, gaskem jeatjah teemaj bijre goh kråahpe, seksuelle healsoe, psykiske healsoe jñh vædtsoesvoete.
 - **Kvaliteetem dñrregidie gorredidh mah salkehtimmesne, bæhtjierdimmesne jñh lierehtimmesne åtnasuvvieh, jñh mah saemien ärroejidie sjiehtieh**
 - Salkehtimmiedñrregh jñh bæhtjierdimmie-manualh darjodh jñh sjiehtedidh.
 - Kulturformulering-gihtjehtimmie (daaroen KFI) nñerhkedh mij lea sjiehtedamme saemien gielese jñh kultuvrese gaajhkine laanten healsoegiehtelimmie.
 - Kuvsjh aemieluesemeheerredimmien bijre saemien gielese jñh kultuvrese sjiehtedidh.
 - **Nasjonaale dahkoesoejkesjh vædtsoesvoeten jñh daaresjimmiej vöoste tjuerieh seamnavyörtegs jñh kultuvresensitijve bæhtjierdimmiefaalenassem nænnoestidh jñh gorredidh saemien skiemtjijidie jñh dej fuelhkide, mah vædtsoesvoetem jñh seksuelle daaresjimmieh dåårjeme.** Byöroe laavenjostoem sjjerehealsoedienesjen, tjjeltehealsoedienesjen jñh ideelle siebriej gaskem nænnoestidh mah saemien leerhkehtallijugumie berkieh.

- Implementeradidh «**Soejkesje aemieluesemeheerredimmien bijre saemiej gaskem Nöörjesne, Sverjesne jñh Såevmesne**». Tjuara seammavyörtegs jñh kultuvresensitijve bæhtjierdimmiefaalenassem /guhkiebasse viehkiem saemien baetsiejidie gorredidh jñh nænnoestidh aemieluesemen mænngan.
- **Gïeleldh jñh kulturelle dâehkiebaseradamme lierehtimmie- jñh haalvemefaalenassh sjiehteladtedh saemien skïemtjijidie guhkies healsoedâeriesmoerigujmie jñh/jallh healsoedâeriesmoerigujmie mah daamtaj jñhtieh**. Byöroe kuvsjide evtiedidh gaajhki golme gïeledajvi sisnjeli jñh laavenjostosne voenges healsoegïehtelimiejgujmie. DjE-goevtese Saemien klinihkesne byöroe barkoem koordineradidh.
- **Saemien gïelem jñh kultuvrem vâajnoes darjodh gaajhkine laanten healsoegïehtelimmine**, vuesiehtimmien gaavhtan saemien plaerieh jñh gærjah faalehtidh, saemiengïelesne tsïeglesjidh, stâåkegaevnieh jñh tjeahpoem utnedh. Gaajhkh healsoegïehtelimmieh byöroeh saemiej åålmegebiejjiem goevten 6. b. mïerhkesjidh.
- **Saemien gaavnedimmiesijjiem saemien skïemtjijidie, lihke fualhkan jñh barkijidie tseegkedh desnie gusnie sjiehteles⁷**.
- Hoksedh tsâatskelesvoete faalenassese saemien skïemtjijidie lea soptsesovveme dejnie åeliedihks latjkojne tjïelti jñh sjïerehealsoedïenesjen gaskem. Tjuara saemien perspektijvem ållermaehtedh jñh råajvarimmieh buerkiestidh gosse healsoeektievoeth, dienesjelatjkoeh jñh laavenjostoelatjkoeh evtete.
- **Gorredidh faageraeriestæjjabarkoeh healsoegïehtelimmine jñh gaajhkine regijonaale healsoegïehtelimmine sjïerehealsoedïenesjh saemien årroejidie utnieh goh buerkiestamme diedtesuerkie**.

Prioriteradamme dotkemeteemah:

- årrojegoerehtimmie sïejhme healsoe- jñh jïeledetsiehkïej bijre
- fysiske jñh psykiske healsoe saemien maanaj jñh noeri luvnie joekehts saemien dajvijste, longitudinelle perspektijvine

⁷ Saemien gaavnedimmiesijjie: Saemien skïemtjijidie jñh lihke fualhkan maahta joekoen hijven årrodh gaavnedimmiesijjine dejnie stoerre skïemtjegåetine goh UNN, Finnmarhkeskïemtjegåetie Hammerfest, Nordlandskïemtjegåetie, St. Olavs hospital jñh Rikshospitalete. Daate maahta meatan årrodh jearsoesvoetem vedtedh saemien skïemtjijidie gosse sijjiem utnieh gusnie maehtieh jeatjah saemieh jñh saemien healsoebarkijh gaavnedidh. Maahta akte tjeihtjele årrodh, mij saemien kultuvrem vuesehte, goh guvvieh, plaerieh, musihke jñh biëvnesematerijelle. Daate tjeihtjele maahta saemien healsoebarkijh utnedh, mejtie skïemtjijh maehtieh gaavnedidh jallh gaskesadtedh. Maahta aaj saemien tjeihtjelem ektesne vuejnedh saemien healsoedâehkine.

- healsoe- jñh jieledeetsiehkje batsoesaemiej luvnie
- nejsie jñh jahke-evtiedimmie- sjdtmekurve (dagke nrjen tjdtjie, aehtjie jñh maana-goerehtimmien tjrrh)
- ovmesse modellh saemien maanide healsoedienesjisie sjieteladtedh jñh pryövedh, v.g. healsoejarngesne
- guektiengelevoete: maam ulmide tna iemie evtiedemman jñh healsoe
- tnoe psykiske healsoevaarjelimmeste geerve saemiej luvnie
- daamtajbpoe vedtsoesvoete jñh seksuelle daaresjimmieh saemien rroji luvnie goh jienebelhkoen rroji luvnie, fantoeh jñh ektiedimmieh
- laavenjostoe sjerehealsoedienesjen, tjeltehealsoedienesjen jñh ideelle siebriej gaskem mah leerhkehtallijigujmie barkeminie
- aemieluesemederiesmoere saemien rroji luvnie, tjevkesisie vuajname daaroedehtemepolitihken healsoekonsekvensijste
- man vteste teehpeme saemien geleste jñh identiteeteste evtiedimmien jñh healsoem tsavtsa
- demense jñh faatoes verbaale gaskesadtememahtoeh saemien kontekstesne
- healsoetsiehkje arjel- jñh julevsaaemiej luvnie
- healsoe-eevtije daemiedimmie saemien rroji luvnie
- jieledevuekieskiemtjellash saemien rroji luvnie, fantoeh jñh rajvarimmieh
- tnoe geeruveoetevierhtijste saemien rroji luvnie
- baeniehealsolehkeh

5.3.2 Saemien klinihkem nennoestidh jñh evtiedidh

Saemien klinihke visjovnine tna seammavyörtegs sjerehealsoedienesjñh hoksedh somatihken, psykiske healsoen jñh jearohkevoeten sisnjeli, saemien rroejidie.

Tjuara daan beajjetje faalenassh gorredidh jñh guhkjebasse evtiedidh. Tjuara barkijh jñh ekonomeles vierhtieh vaarjelidh ihke Saemien klinihke edtja maehdedh seammavyörtegs dienesjñh saemien rroejidie vedtedh abpe laantesne. Juktie dienesjefaalenassem guhkjebasse evtiedidh tjuara aaj gellie suerkieh klinihken sisnjelen nennoestidh, joekoen somatihken sisnjelen.

Saemien klinihke byroe nuepiem adtjodh saemien faagealmetjh seehtedh unnebe klinihkeles barkoeprosentine, mah sijen biejjeladtje barkoem utnieh vuesiehtimmien gaavhtan Oslo universiteeteskiemtjegetesne jallh St. Olav hospitalessne. Daate maahta viehkiehtidh saemien faagebyjresh nennoestidh abpe laantesne.

Akte jeatjah evtiedimmiesuerkie lea laavenjostoen bijre Saemien klinihken jñh jeatjah healsoedienesji gaskem. Saemien klinihke byöroe dan vteste laavenjostoeelatjkoeh darjodh tjeltigujmie jñh helsoegehtelimmiejgujmie sov didtedajven lkolen

Finnmarhkesne, juktie maehdedh saemien skiemtjih jih faagealmetjh viehkiehtidh abpe laantesne. Vuesiehtimmien gaavhtan spesialisth Saemien klinihkesne maehdieh jeatjah saemien dajvine minnedh, goh vuesiehtimmien gaavhtan Røros jih Habmere. Saemien klinihke maahta aaj sov dienesjefaalenassem evtiedidh jih vijriedidh mij faalesávva videoven baaktoe.

Akte gáalmede evtiedimmiesuerkie lea Saemien geriatrijen dáehkie / Samisk geriatriisk team. Daelie dáehkie tseegkemisnie jih edtja dáaresthfaageles salkehtimmieh faalehtidh báarasábpoe saemien skiemtjihidie. Saemien klinihke ulmine átna geriatrijen faalenassem vedtedh saemien skiemtjihidie abpe laantesne, lihke laavenjostoen tjirrh tjieltehealsoedienesjinie jih tjieltine saemien árrójigujmie minnedh.

SANKS:n kontovrh Oslosne, Rørosesne, Hábmerrisnie jih Narvikesne báehtjierdimmieh jih salkehtimmieh skiemtjihijstie faalehtieh, men vuarjesjeminie mejtie lea daerpies barkoedáehkiem daejnie kontovrine lissiehtidh.

Eensi rehabiliteradimmiefaalenasse saemien árrøjidie fáátese. Byöroe rehabiliteradimmiefaalenassem evtiedidh jih tseegkedh lihke laavenjostosne tjieltigujmie.

SANKS barkeminie sjiere faalenassem evtiedidh fuelhkide mah leah báatsosne, dejnie ulmine psykiske healsoevaejviej maanaj jih noeri luvnie heerredidh.

Medisijnen baakoegærja julevsamien gielesne maam Divtasvuodnan tjielte bæjhkoehi 2018.

Varresvuohhta – healsoe

Skihppijviesso- skiemtjegáetie

Hækka- akutt faahketji

Báktjasjijt giehpedit- vaejviem læjnoedidh

Barkoeh mah byöroeh tseegkesovvedh juktie varke Saemien klinihkem guhkiebasse evtiedidh jñh nænnoestidh:

- Maanadåakterebarkoem tseegkedh
- BNT-spesialistebarkoem / audiopedagoge barkoem tseegkedh
- Tjelmiedåakterebarkoem tseegkedh
- Dååjrehtimmiekonsulentebarkoem jarkelidh akten integreradamme bealan dienesjefaalenasseste
- DjE-goevtesem vijriedidh jñh nænnoestidh guktie aaj somatihkem feerhmie
- Barkoem tseegkedh mij diedtem åtna saemien gielen, toelhkestimmien jñh jarkoestimmiedienesji åvteste
- Fuelhkiegoevtesem vijriedidh aktine barkoedåehkine
- Seangoesijjeh tseegkedh geriatrijen sisnjelen salkehtimmidie
- 3 LIS-dåakterh mah ektiedimmiem utnieh Saemien klinihkese

Daate byöroe vihties barkoeh årrodh gusnie saamastallije barkijh prioriteetem utnieh. Dah sijhtieh sijjen åejviebieliem spesialisteööhpehtimmiste vaeltedh UNN:sne jallh Nordlandsskiemtjegåetesne, mearan maehtieh bielieh dehtie poliklinihkeles dienesjistie vaeltedh Spesialistedåakterejarngesne Karasjohkesne: Byöroe prioriteradidh LIS geriatrijesne /sisnjeldsmedisijnesne, bieljie- njuenie- tjeapohkem jñh tjelmieh.

Barkoeh jeatjah barkijidie mah byöroeh tseegkesovvedh Leah:

- 1 kreftskiemtjesåjhtere (palliatijve ambulante dåehkie)
- 1 diabetesskiemtjesåjhtere (ambulante diabetesdåehkie)
- 1 radiograafe
- 1 bio-insjenööre

Vuesehte aaj lissietjaalegasse 1. Saemien klinihken visjovne jñh evtiedimmieråajvarimmieh.

5.3.3 Saemien toelhkestimmiedienesjem evtiedidh akten nasjonaale faalenessese noerhte-, jaarjel- jñh julevsaemien gielesne

Tjuara saemien toelhkestimmiedienesjem guhkiebasse evtiedidh juktie maehdedh faalenessem noerhte-, jaarjel- jñh julevsaemien gielesne abpe laantesne vedtedh. Tjuara jaarhkedh barkedh hijven dongkemevuekieh toelhkeste gaavnedh, guktie skiemtjijh edtjiej slyöhpedh toelhken bijre birredh. Byöroe vuarjasjidh mejtie byöroe saemien gielem jñh toelhkedaerpiesvoetem registreradidh äejviejournallesne jñh «fuelhkie-sosijaale» bielesne skiemtjiejournallesne (EPJ dirrege). Faalenessa toelhken bijre byöroe faamosne årrodh dejtie soejkesjamme konsultasjovnde bijre årrodh, men byöroe aaj faalenessa årrodh faahketji tsiehkine, dovne tjüeltine, prehospitaale jñh skiemtjegåetine.

- Healsoe Noerhte RHG tjuara prosjektem tseegkedh mij edtja nuepiem salkehtidh akten nasjonaale toelhkestimmiedienesjasse abpe dygnem. Faalenessa tjuara dovne noerhtesaemien, julevsaemien jñh jaarjelsaemien gielesne årrodh. Tjuara faalenessem ektiedimmesne vüejnedh saemien toelhkestimmiedienesjinie Saemien klinihkesne, vüesiehtimmien gaavhtan viehkine teknologijeste. Faalenessa edtja siejhme toelhkestimmiedienesjem faalehtidh, men AMK- jarngh edtjiej aaj maehdedh toelhkedienesjem nuhtjedh.

5.3.4 Saemien regijonaale jñh nasjonaale faage- jñh utnijeviermieh tseegkedh

Juktie faagedaajroem jñh maahtoem tjöönghkedh, juvnehtibie regijonaale jñh nasjonaale viermieh tseegkedh healsoebarkijidie mah saemien healsoedienesjigujmie berkieh. Tjuara viermide voenges tsiehkide sjiehtedidh. Åarjelsaemien healsoeviermie lea daan biejjien healsoebarkijh öörneme abpe jaarjelsaemien dajvesne, jñh eadtjohkelaakan barka daajroebievnieminie, dotkeminie, prosjekteevtiedimmine jñh evtiedimmine seammavyörtegs dienesjijstie sov dajvesne. Viehkine plearoeh faageviermieh tseegkedh gaajhkine regijovnine maahta sinsitniem nåhtojne utnedh, jñh dovne voenges jñh nasjonaale barkedh. Doh voenges viermieh maehetie dovne voenges healsoegyhtjelassigujmie barkedh jñh fierhtenjaepien gaavnedimmietjåanghkoeh utnedh juktie tjoevkesem biejedh nasjonaale dåeriesmoeretjoelmide. Maahta vüesiehtimmien gaavhtan konferanssem seamma tñjjen biejedh goh saemien dåakteresiebbie sov fierhten jaepien konferanssem tjirrehte, jñh dan tjirrh eadtjohke faagebyjressem gorredidh mij healsoebarkijh tjöönghkie mah iedtjem utnieh healsoem jñh healsoedienesjh saemien årroejidie bueriedidh. Healsoeviermieh byöroeh stuvremedåehkiem utnedh, jñh regijonaale healsoegiehtelimmieh jallh HOD byöroeh dejtie finansieradidh.

- Tjuara saemien nasjonaale faage- jih utniveviermieh tseegkedh.

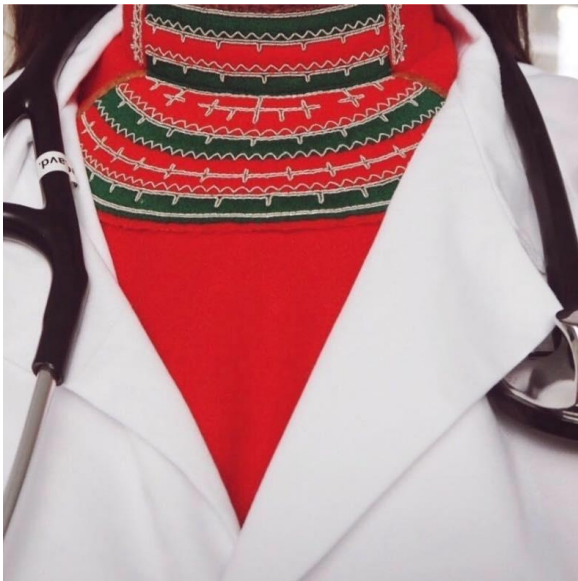

Frynsah saemien lijnide mah Saemiedigkiegâetesne gævnjasjeh.

Göölemevínhtse – Vestre Jakobselv

5.3.5 Saemien healsoedáehkíeh tseegkedh

Áarjelsaemien healsoeviermien profijleguvvie

Skraejrine siebrete South Central Foundation Áarjelsaemien healsoeviermie modellem “Saemien healsoeviermiem” evtiedamme. Daate modelle sjiehteladta guktie saemien healsoebarkíjh edtjeh maehdedh saemien skíemtjijigujmie barkedh giehtelimie, tjíelti, reeremedaltesi jíh fylhkenraasti rastah.

Daajroe saemien skíemtjiji kultuvren, gielen jíh healsoetsiehkien bíjre lea vihkeles juktie skíemtjiji jearsoesvoetem gorredidh jíh dan hijven healsoedienesjh faalehtidh goh gáarede saemien árroejidie. Tjuara soejkesjem bíejedh juktie daam daajroem bæjjese bigkedh tíjje doekoe. Aaj vihkeles maahtoem nuhtjedh maam saemien healsoebarkíjh joe

utnieh. Dej daajroe saemien gielen, kultuvren jih healsoen bijre lea dovres, jih maahta åtnasovvedh saemien skiemtjijh gorredidh. Byöroe dan åvteste saemien healsoebarkijh eadtjohkelaakan dåårrehtidh tjiektide jih healsoegiehtelimmide saemien årrojigujmie.

Daan biejjien saemien dåakterh, skiemtjesåjhterh jih fysioterapeuth ööhpehtimmiem vaeltieh jeanatjommiesinie dejstie laanten ööhpehtimmieinstitusjovnine. Lissine aaj healsoebarkijh mah eah leah saemien maadtoste, mah daam daajroem vejtiestamme. Daelie vaenie tjiektidh jih healsoegiehtelimmieh mah eadtjohkelaakan barkijh daejnie maahtojne dåårrehtieh. Aaj vaenie tjiektidh jih healsoegiehtelimmieh mah saemien healsoebarkiji sjiere maahtoem nuhtjeh gosse ryöktesth gaskesem utnieh saemien skiemtjijigujmie.

Mijjieh juvnehtibie saemien healsoedåehkieh tseegkedh gusnie healsoebarkijh mej daajroe saemien gielen jih kultuvren bijre, dåehkine berkieh mah sjiere diedtem utnieh saemien skiemtjijh gorredidh. Daan biejjien daate dorjesåvva baataræjja-heal-soedåehkine jih dåaresthfaageles skiemtjijedåehkine.

Saemien healsoedåehkieh edtjeh dåaresthfaageles dåehkine årrodh gusnie ovmesse profesjovnh goh dåaktere, skiemtjesåjhtere, fysioterapeute, healsoesåjhtere saemien gieline jih kultuvremaahtojne. Dah edtjeh tjiekti, fylhki jih laanti dåaresth barkedh, jih aaj reeremedaltesi dåaresth.

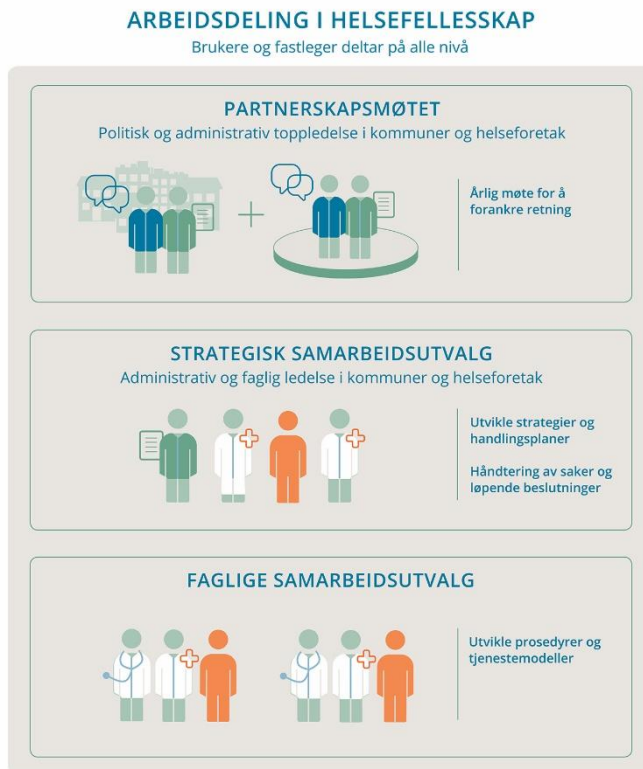
Vihkielommes daejnie vuekine dienesjidie öörnedh aktegsskiemtjijidie, lea diedte saemien skiemtjiji åvteste biejesåvva daejtie dåehkide. Akte ulmie healsoedåehkieh leah akte integreradamme bielic daan beajjetje healsoedienesjistie. Maahta healsoebarkijh jijtsh barkojde jallh lijkiebarkojde dåårrehtidh tjiektine jih healsoegiehtelimmie, mah leah viedteldihkie saemien healsoedåehkide.

Maahta saemien healsoedåehkiem ektesne vuejnedh Nasjonaale healsoe- jih skiemtjegåetiesoejkesjinie 2020-2023, gusnie reerenasse sæjhta 19 healsoeektievoeth tseegkedh tjiekti jih skiemtjegåetiej gaskem, våaroeminie healsoegiehtelimmiesuerkine. Healsoeektievoetine tjirkijh healsoegiehtelimmijste, tjiektijste, staeriesdåaktarijste jih utnijijstie sijhtieh gaavnedidh juktie dienesjidie ektesne soejkesjidh jih evtiedidh, juktie dejtie bööremes voenges vuekide gaavnedh goh gåarede. Edtja njieljie skiemtjijedåehkieh prioriteradidh: almetjh itmies psykiske vaejviejgujmie jih geeruvevoetedåeriesmoerigujmie, båeries almetjh, maanah jih noerh jih almetjh jieniebinie kronihkeles vaejviejgujmie. Dagkeres healsoeektievoetesne sæjhta aaj iemie årrodh fokusem biejedh seammavyörtegs healsoedienesjidie jih hijven skiemtjijeevtiedimmide dienesjedaltesi dåaresth saemien årroejidie.

Saemien healsoedåehkie tjuara åehpies finansieradimmiem utnedh åvtese.

Sjyöhtehke laavenjassh saemien healsoedåahkan:

- Dåaresthfaageles klinihkeles gorredimmie skiemtjijijstie jñh lihke fuelhkeste tjïeltine jñh healsoegïehtelimmine
- Skiemtjijh vuesiehtidh jñh koordineradidh tjïelti jñh sjïerehealsoedïenesjen gaskem
- Viehkine årrodh skiemtjijidie jñh lihke fualhkan tellefovnen jñh nedten tjïrrh
- Helsoebarkijh bñhkedidh
- Tjïelth jñh healsoegïehtelimmieh bñhkedidh
- Bïevnesebarkoe jñh daajroebïevneme
- Dåårrehtimmie

Bietske Nasjonaale healsoe- jñh skiemtjiegåetie- soejkesjistie 2020-2023.

Laavenjostosne sjiöhtehke healsoegiehtelimmiej jïh tjïelti gaskem tjuara:

- Saemien healsoedåehkiem tseegkedh åarjel- jïh julevsaemien dajvesne.
- Saemien healsoedåehkiem tseegkedh staarine goh Alta, Romsa, Bådåddjo jïh Oslo.

6. Galhkuve

Baarhkohkh

Julevsaemien vætnoe - duedtie

«Baarhkohki namhtah lea geerve baahsedh.»

(Harald Gaski, 2004)

*Prosjektedåehkie sæjhta daam tjaatsegem galhkedh goh diejvese
vuesehte, ij leah aelhkie bierkenidh daennie veartenisnie jis ij nuekie
daajroem utnieh.*

7. Referaansh

Bals, M., A.L, Skre, I., & Kvernmo, S. (2010). Internalization symptoms, perceived discrimination, and ethnic identity in indigenous Sami and non- Sami youth in Arctic Norway. *Ethnicity & Health*, 15 (2), 165-179.

Bals, M., Turi, A L., Skre, I., Kvernmo, S. (2011). The relationship between internalizing and externalizing symptoms and cultural resilience factors in indigenous Sami youth from Arctic Norway. *Internationale Journal of Circumpolar Health*, 70(1), 37-45.

Bals, M., Turi, A. L., Skre, I., & Kvernmo, S. (2011). Self- reported internalization symptoms and family factors in indigenous Sami and non- Sami adolescents in North Norway. *Journal of Adolescence*, 34(4), 759-766.

Broderstad, A. R., Melhus, M., Brustad, M., & Lund, E. (2011). Iron stores in relation to dietary patterns in a multiethnic population: the SAMINOR study. *Public Health Nutrition*, 14(6), 1039-1046. doi:10.1017/S1368980010003289

Broderstad, A. R., Hansen, S., Melhus, M., & Broderstad, A. R. (2019). The second clinical survey of the population-based study on health and living conditions in regions with Sami and Norwegian populations - the SAMINOR 2 Clinical Survey: Performing indigenous health research in a multiethnic landscape. *Scand J Public Health*, 1403494819845574-1403494819845574. doi:10.1177/1403494819845574

Brzozowski Jodi-Anne T-BAaJS. Victimization and offending among the Aboriginal population in Canada. In: Canada JS, editor.: Canadian centre for Justice Statistics; 2006.

Curtis T, Larsen FB, Helweg-Larsen K, Bjerregaard P. Violence, sexual abuse and health in Greenland. *Int J Circumpolar Health*. 2002;61(2):110-22.

Daerga (2017). *Att leva i två varldar- helsoaspektet blant renskötande samer*. Umeå Universitetet

Dunfjeld, G. & Møllersen, S. (2010). *Samisk psykisk helsevern*: 203

Eckhoff, C., Sørvoid, MT., & Kvernmo, S. (2019). Adolescent self-harm and suicidal behavior and young adult outcomes in indigenous and non-indigenous people. *European Child and Adolescent Psychiatry* s. 1-11, Sep 18. doi: 10.1007/s00787-019-01406-5. [Epub ahead of print]. PMID:31535214

Eliassen, B.-M., Braaten, T., Melhus, M., Hansen, K.L., & Broderstad, A.R. (2012) Acculturation and self-rated health among Arctic indigenous peoples: a population-based cross-sectional study. *BMC Public Health*, 12, 948.

Eliassen, B.-M., Graff-Iversen, S., Melhus, M., Løchen, M.-L., & Broderstad, A. R. (2014). Ethnic difference in the prevalence of angina pectoris in Sami and non-Sami populations: the SAMINOR study. *International Journal of Circumpolar Health*, 73(1). doi:10.3402/ijch.v73.21310

Eriksen AMA. "Breaking the silence" : interpersonal violence and health among Sami and non-Sami - a population-based study in Mid- and Northern Norway. Tromsø: UiT The Arctic University of Tromsø, Faculty of Health Sciences, Department of Community Medicine; 2017.

Eriksen AMA, Hansen KL, Javo C, Schei B. Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study. *Scandinavian journal of public health*. 2015;43(6):588-96.

Eriksen, A. M. A., Hansen, K. L., Javo, C., & Schei, B. (2015). Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study. *Scand J Public Health*, 43(6), 588-596. doi:10.1177/1403494815585936

Gaski (2004). Tiden er et skip som ikke kaster anker. Samiske ordtak

Haldorsen, T. & Tynes, T. (2005). Cancer in the Sami population of North Norway, 1970-1997

Hansen, K. L., & Sorlie, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), 26-50. doi:10.1177/1363461511433944

Helsedirektoratet. (2017). *Nasjonal faglig retningslinje om demens*. Retrieved from <https://helsedirektoratet.no/retningslinjer/nasjonal-faglig-retningslinje-om-demens>

Helse Nord (2019). «*Helsetjenester for eldre*» Plan for samhandling mellom Helse Nord og kommunehelsetjenesten

Kalstad (2016). Overordnet organisering av spesialisthelsetjenestene til den samiske befolkningen i Norge

Kvernmo, S. (2014). Tiden er et skip som ikke kaster anker. *Utposten*, (6).

Kvernmo, S. & Heyerdahl, S. (1998). Influence of ethnic factors on behavior problems in indigenous Sami and majority Norwegian adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 37(7), 743-751.

Kvernmo, S. & Heyerdahl, S. (2003). Acculturation strategies and ethnic identity as predictors of behavior problems in arctic minority adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(1), 57-65.

Kvernmo, S. & Heyerdahl, S. (2004). Ethnic Identity and Acculturation Attitudes among indigenous Norwegian Sami and Ethnocultural Kven Adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 19(5), 512-532.

Meld. St. 11. Nasjonal helse- og sykehusplan (2016-2019).

Mikton, C. R., Butchart, A., Dahlberg, L. L., & Krug, E. G. (2016). Global Status Report on Violence Prevention 2014. *American Journal of Preventive Medicine*, 50 (5), 652-659.

Myklevoll, K., & Norge Sosial- og, h. (1995). *Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge*(Vol. NOU 1995:6).

Møllersen, Stordahl, Tørres, & Eira-Åhrèn, (2016). Reindriftas hverdag – interne og eksterne faktorer som kan påvirke psykisk helse. Delrapport 1, SANKS-NRL.

Naseribafrouei, A., Eliassen, B.-M., Melhus, M., Svartberg, J., & Broderstad, A. R. (2018). Prevalence of pre-diabetes and type 2 diabetes mellitus among Sami and non-Sami men and women in Northern Norway - The SAMINOR 2 Clinical Survey. *International Journal of Circumpolar Health*, 77(1).
doi:10.1080/22423982.2018.1463786

Naseribafrouei, A., Eliassen, B. M., Melhus, M., Svartberg, J., & Broderstad, A. R. (2019). Estimated 8-year cumulative incidence of diabetes mellitus among Sami and non-Sami inhabitants of Northern Norway- The SAMINOR Study.

NOU 18. Vaajmoegiele (2016).

Nystad, T., Melhus, M., Brustad, M., & Lund, E. (2010). Ethnic differences in the prevalence of general and central obesity among the Sami and Norwegian populations: The SAMINOR study. *Scand J Public Health*, 38(1), 17-24.
doi:10.1177/1403494809354791

Nystad, T., Melhus, M., & Lund, E. (2006). The monolingual Sami population is less satisfied with the primary health care. *Samisktalende er mindre fornøyd med legetjenestene*, 126(6).

Pedersen C, Bjerregaard, P. Det svære ungdomsliv. Unges Trivsel i Grønland 2011- en undersøgelse blandt de ældste folkeskoleelever. København: Syddansk Universitet. Statens Institut for Folkesundhed; 2013. Report No.: 1601-7765.

Regjeringens demensplan (2020)

Reigstad, B. & Kvernmo, S. (2017). Concurrent adversities and suicide attempts among Sami and non-Sami adolescents: the Norwegian Arctic Adolescent Study (NAAHS). *Nord J Psychiatry*. 2017 Aug;71(6):425-432. doi: 10.1080/08039488.2017.1315175. Epub 2017 May 9.

Silviken, A., Haldorsen, T. & Kvernmo, S. (2006). Suicide among Indigeneous Sami in Arctic Norway, 1970-1998. *European Journal of Epidemiology* 21:707-713

Silviken, A. & Kvernmo, S. (2007). Suicide attempts among indigenous Sami adolescents and majority peers in Arctic Norway: Prevalence and associated risk factors. *Journal of Adolescence* 30 (4): 613-626

Silviken A (2011). " Reindriftpå helsaløs" - Arbeidsrelatert stress i reindriftnæringen i lys av Mark Williams modell "Cry of pain". *Suicidologi* 3: 10-14

Spein, A. R., Sexton, H., & Kvernmo, S. (2007). Substance use in young indigenous sami: and ethnocultural and longitudinal perspective. *Substance Use & misuse*, 42(9), 1379-1400.

Stoor P (2016). Plan för suicidprevention bland samer i Norge, Sverige och Finland. SANKS.

<https://finnmarkssykehuset.no/Documents/SANKS/Plan%20för%20suicidprevention%20bland%20samer%20i%20norge%20sverige%20och%20finland.pdf>

Sønstebø, A. (2018) Samisk statistikk. Oslo: Statisk sentralbyrå

Sønstebø, A. (2019) Samiske tall forteller 12

Sørli K., & Broderstad, A.R (2011) Flytting til byer fra distriktsområder med samisk bosetning. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

[https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(16\)00345-7/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(16)00345-7/fulltext)

Thoresen S, Hjemdal OK. Vold og voldtekt i Norge: en nasjonal forekomststudie av vold i et livsløpsperspektiv. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress; 2014.

8. Lissietjaalege 1: Saemien klinihken visjovne jñh evtiedimmieråajvarimmie

Sámi klinihkka tseegkesovvi akten akteraeresne stávroenænnoestimmien tjírrh Finnmarhkeskiemtjegåetie HG:n stávrosne 39.04.19. Saemien klinihken ávtehke, Amund Peder Teigmo lea lissietjaalegem dorjeme, gálkoe 2019.

Finnmarhkeskiemtjegåetie HG lea barkoestillemetjaatsegen tjírrh Healsoe Noerhte RHG:ste diedtem áádtjeme dienesjh almetjidie faalehtidh mah faaste árromesijiem healsoegiehtelimmien diedtedajvesne utnieh, lihkebe tjíertestamme dajvi sisnjeli. Barkoestilleme aaj diedten bijre Saemien Nasjonaale Maahtoedienesjen ávteste Psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruvevoete (SANKS) mij nasjonaale diedtem átna laavenjassi ávteste dotkemen, evtiedimmien jñh maahtoelutnjemen sisnjeli, psykiske healsoevaarjelimmien jñh geeruvevoeten sisnjeli saemien árroejidie Nöörjesne. Nasjonaale funksjovne aaj sæjhta jiehtedh klinihkeles báehtjierdimmiem vedtedh skiemtjijidie diedtedajven álkolen Finnmarhkesne. Healsoe Noerhte RHG:n bijjemes strategijine, jñh laavenjostoelatjkosne man bijre Healsoe Noerhte RHG jñh Saemiedigkie leah seamadamme, stuvrije njoelkedassh jiehtieh dihte nasjonaale funksjovne sæjhta vihkeles jñh daerpies barkoesuerkine árrodh juktie maehtedh saemien árroejidie seammavyörtogs healsoedienesjh faalehtidh. Reereles direktööre Finnmarhkeskiemtjegåetesne sijhti dan mietie saemien healsoedienesjh árganisatovreles lutnjedh juktie seammavyörtogs healsoedienesjh saemien árroejidie gorredidh. Dan gaavhtan Saemien klinihke tseegkesovvi.

Ulmie

Ulmie lij öörnemem saemien healsoedienesjijstie Finnmarhkeskiemtjegåetesne tjíelke darjodh. Daennie klinihkesne aaj sáemies bielih dienesjijstie meatan, dienesji sisnjeli somatihke, psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruvevoete, toelhkedienesje, jñh Saemien Nasjonaale Maahtoedienesje Psykiske healsoevaarjelæmman jñh geeruvevoetese (SANKS). SANKS nasjonaale diedtem átna laavenjassi ávteste dotkemen, evtiedimmien jñh maahtoelutnjemen sisnjelen, psykiske healsoevaarjelimmien jñh geeruvevoeten sisnjelen, saemien árroejidie Nöörjesne.

Juktie Saemien klinihke lea tseegkesovveme dellie diedte saemien healsoedienesji ávteste Finnmarhkeskiemtjegåetesne tjíelkebe dorjesávva, jñh giehtelimmieh somatihken sisnjelen/spesialistedáakterejarnge jñh psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruvevoete, DPS Gaske-Finnmarhke/SANKS, toelhkedienesje jñh liereme jñh haalvemejarnge (LHJ) leah meatan dennie orre klinihkesne.

Saamastallije skiemtjijh saemien reeremedajvesne reaktam utnieh laaken tjírrh sijjen gielem nuhtjedh sjíerehealsoedienesjisnie, jñh noerhtesaemien toelhkedienesje lea daelie Saemien klinihken nuelesne. Dienesje lea regijonaale jñh gaajhkh Healsoe Noerhten

healsoegiehtelimmieh maehtieh dam nuhtjedh gosse toelhkestimmiem daarpesjeh nöörieh jñh noerhtesaemien gaskem. Saemien toelhke videovisnie gäävnese ts. 08.00 raejeste 22.00 raajan gaajhkh biejjieh. Skiemtjijh jñh staeriesdåakterh maehtieh toelhkem åvtelhbodti dongkedh mïerhkesjimmine åejviejournaalesne jallh toelhkedaerpiesvoetem journaalesne registreradidh.

Visjovne

Visjovne lea evtiedidh, jñh seammavyörtogs sjïerehealsoedïenesjh hoksedh somatihken, psykiske healsoen jñh jearohkevoeten sisnjeli saemien årroejidie.

- Klinihken lea sjïeremaahtoe saemien gielesne jñh kultuvresne. Ij leah naan jeatjebh Noerhtelaantine mah dagkeres dienesjem deellieh jñh dan gaavhtan klinihke joekoen sjïere dovne daennie laantesne jñh ålkoelaantesne.
- Klinihke lea orrestimmeles dan åvteste somatihke jñh psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruvevoete leah integreradamme akten klinihkese.

Nomme tjïerteste klinihken akte sjïere fokuse saemien healsoedïenesjidie, seamma tïjjen goh daate lea faalenasse dejtie jeatjah årroejidie.

Regijonaale, nasjonaale jñh gaskenasjonaale funksjovne

Saemien klinihke evtiesåvva saemijste, saemiengielesne, joekoen saemien skiemtjijidie, men aaj nöörieh healsoesuarkan jñh ålkoelaantese. Evtiedimmiebarkoe saemien sjïerehealsoedïenesjijstie jñh Saemien klinihkese lea joekoen sjïere aaj aalkoe-åålmegi ektiedimmesne. Joe daan biejjien mijjen leah laavenjostoelatjkoeh kraannatjïeltigujmie Sæevmesne jñh Sveerjesne, mah leah daajroebievnenen jñh bæhtjierdimmien bijre skiemtjijijstie, psykiatrijesne jñh jearohkevoetesne. Aaj barkeminie viermieh geriatrijesne tseegkedh laanteraastaj rastah.

Joekoen vihkeles klinihke mierietsiehkieh åådtje guktie daate barkoe maahta jærhkedh.

Saemien klinihke edtja njueniehkisnie årrodh healsoedïenesjem deelledh saemien premissine, saemien daerpiesvoeti mietie jñh saemien gielesne. Klinihken sjïere maahtoe healsoedïenesjinie mah leah kultuvrese sjehtedamme ahkedh åehpies dorjesåvva fierhten regijovnese, abpe laantese jñh ålkoelaantese.

Saemien årrojh bårrode årroeh jñh klinihke edtja hoksedh almetjh seammavyörtogs baahsemem åadtjoeh kvalifiseradamme healsoebarkijidie.

Jalhts Saemien klinihke lea tjöönghkesovveme akten rehpien nualan, klinihke dienesjh jñh maahtoem faalehte mah eah leah viedteldihkie akten sæjjan.

Saemien klinihke ij leah ajve akte gåetie Karasjohkesne – dïhte akte klinihke sjieremahtojne saemien gïelesne jïh kultuvresne mij medisijnen gâhkoeviehkiem faalehte. Aaj kontovrh gellene lehkesne laantesne.

Seammavyörtegs sjïerehealsoedïenesjh

Klinihken akte sjïere dïedte seammavyörtegs sjïerehealsoedïenesjh faalehtidh jïh evtiedidh saemien årroejidie. Klinihke sæjhta integreradamme dïenesjh somatihken, geeruvevoeten jïh psykiske healsoen sisnjeli utnedh. Lissine klinihke sæjhta nasjonaale mahtoedïenesjh, liereme- jïh haalvemedïenesjh, geriatrijem jïh toelhkedïenesjem utnedh. Klinihken lea sjïeremahtoe kultuvresjïehtedamme healsoedïenesjinie.

Toelhkedïenesje - mierietsiehkïe

Jaepien 2020 edtja joekoen toelhkedïenesjem prioriteradidh. Edtja aelhkebe sjïdtedh toelhkem skååffedh barkijidie mah nõörjen soptsestieh jïh eah saemien guarcoeh. Juktie dah edtjeh buektiehtidh eensï healsoedïenesjem vedtedh.

Toelhkedïenesje tjuara mierietsiehkïeh åadtjodh juktie maehdedh stoerre deallahtæjjine sjïdtedh medisijnen gâhkoeviehkeste. Medisijnen gâhkoeviehkiem lea jïnjem pryöveme goevtesisnie SANKS Saemien klinihkesne gusnie videovem nuhtjie juktie skïemtjïjidie guhkïebasse viehkiem vedtedh. Goevtesisnie SANKS Saemien klinihkesne lea medisijnen gâhkoeviehkiem jïnjem nuhtjeme, jïh videovem joekoen jïnjem nuhtjie gosse skïemtjïjh bæjjese fulkïeh.

Toelhkedïenesje lea daan biejjien Saemien klinihken nuelesne, men tjuara aaj dam fysiske sertedh klinihken rehpien nualan juktie faagebyjresem sjugniedidh, jïh åtnoem saemien gïeleste nænnoestidh – joekoen medisijnen terminologije. Daesnie lea sjïehteladteme toelhkem nuhtjedh videoven tjïrrh, jïh saamastallije toelkhk maehetieh joe daan biejjien sijjen dïenesjh faalehtidh gâhkoeviehkïen tjïrrh abpe laantesne. Åtnoe toelhkeste lea vuelege, naakede mij mahta toelhkedïenesjen öörnemen gaavhtan årrodh.

Råajvarimmie: IKT-dïrregem DIPS Arena sjïehtedidh guktie aelhkebe sjædta toelhkem dongkedh, jïh guktie mahta åtnoem evalueradidh stuvremedaatadïrregen tjïrrh Healsoe Noerhten stuvremebïevnesesysteeme/ Helse Nords ledelsesinformasjonssystem.

Budsjedte/finansieradimmie

Veanhtede IKT /DIPS Arena jïh Healsoe Noerhten stuvremebïevnesesystemem tjïrrehtidh giehtelimsdaltesisnie raeriestimmien mænngan.

Budsjedte / finansieradimmie mierietsiehkïe toelhkedïenesje

- Baalhka medtie 500 000, – fierhten jaepien

- Sosijaale maaksoeh medtie	130 000, – (70 000, – KLP jñh 60 000,-
eejehtallemebeetnegh)
- Giehtelimmimaaksoeh	<u>70 000, – (dalhketjh, feelemh jñh vielie.)</u>
Allesth	<u>700 000, –</u>

Giele- jñh jarkoestimmiedienesje

Utnijh veanhtadieh Saemien klinihke bievnesh saemiengielesne buakta. Daan biejjien Saemien klinihke gieledienesjh aasta aalkoelistie.

Tjuara mieriefinansieradimmiem sijse biejedh gieledienesjidie guktie maahta gieledaerpiesvoetem illedh.

Budsjedte /finansieradimmie giele- jñh jarkoestimmiedienesje

- Baalhka medtie	500 000,– fierhten jaepien
- Sosijaale maaksoeh medtie	130 000,– (70 000,– KLP jñh 60 000, –
eejehtallemebeetnegh)
- Giehtelimmimaaksoeh	<u>70 000,– (dalhketjh, feelemh jñh vielie)</u>
Allesth	<u>700 000,–</u>

Maanadaaktere

Barkoem tseegkedh maanadaaktarasse lea aarebi salkehtimmiebarkoen mietie:

- Referaate tjaa nghkoste (HNFS241017).
- Salkehtimmie saemien healsoepaarihke (Salkehtimmie jñh juvnehtimmieh sjjerehealsoedienesjefaalenassen sisvegen jñh oörnemen bijre Saemien healsoepaarihkesne, Kvernmo).
- Evtiedimmie maanagoevtese. (Stávroetjaa nghkoe Finnmarhkeskiemtjegåetie aamhtese 47.2015.) Saamastallije maanadaaktere sæjhta aktem faatoes daerpiesvoetem illedh joekoen saamastallije maanide, faagesuerkien sisnjelen pediatrije, men aaj laavenjostosne SANKS:ine.

Klinihke edtja maahtoem nuhtjedh profesjovnesuerkiej daaresth. Dan sjyötehke daakteren maahtoe ultratjoejen, allergologijen jñh daaresjimmieaamhtesi sisnjeli sæjhta vyörtegs årrodh gaajhkide maanide Finnmarhkeskiemtjegåetien diedtedajvesne.

Budsjedte / finansieradimmie maanadaaktere

- Baalhka medtie	1 200 000,– fierhten jaepien
- Sosijaale maaksoeh medtie	240 000,–
- Giehtelimmimaaksoeh	<u>70 000,– (dalhketjh, feelemh jñh vielie.)</u>
Allesth	<u>1 510 000,–</u>

Dååjrehtimmiekonsulente - væjsaldahke

Dej minngemes jaepiej stoerre fokuse jñh tsåatskelesvoete orreme utnijen tjjelke baajnehtimmienuepan, dovne tjjelte- jñh sjjerehealsoedienesjen sisnjelen. Doh ellen jeanatjommes giehtelimmieh Nöörjesne aktem jallh jienebh dååjrehtimmiekonsulenth / væjsaldahkh utnieh daelie.

Laaken mietie utnije edtja baajnehtimmienuepiem utnedh, jñh sjjerehealsoedienesje dan åvteste åeliedimmie åtna utnijedååjrehtimmieh gorredidh, hijven bæhtjierdimmiem faalehtidh jñh laavenjassh bueriedidh jñh evtiedidh mah daan raajan eah leah gorresovveme utnijidie/lñhke fualhkan.

Daan biejjien gellie dååjrehtimmiekonsuleenth mejtie daaroengieledh skiemtjijh jñh lñhke fuelhkie maehtieh gaskesadtedh Nöörjesne. Finnmarhkeskiemtjegåetie joekehtadta destie, jñh ij naan dååjrehtimmiekonsulenth seehteme. Sæjhta joekeen vihkeles årrodh aaj saamastallije skiemtjijh jñh lñhke fuelhkie aktem «plearoealmetjem» utnieh mejnie maehtieh rååresjidh.

Saemien klinihke daam aajnehke væjsaldahkem åtna daan biejjien mij saemien maahta. Vihkeles aaj saemien skiemtjijh jñh lñhke fuelhkie nuepiem utnieh raeriem jñh biñhkedimmie åadtjodh aktede «plearoealmetjistie», jñh Saemien klinihke tjjelke baajnehtimmienuepiem åtna. Saemien klinihke sæjhta juvnehtidh Finnmarhkeskiemtjegåetie vierhtiej bijre syökoe Healsoe Noerhte RHG:ste (mij diedtem åtna saemien sjjerehealsoedienesjen åvteste) juktie saemien væjsaldahkem seehtedh 100 % barkosne. Healsoe Noerhte RHG birresåvva ohtsemem jååhkesjidh.

Budsjedte/finansieradimmie dååjrehtimmiekonsulente - væjsaldahke

- Baalhka medtie	500 000,- fierhten jaepien
- Sosijaale maaksoeh, medtie	130 000,- (70 000,- KLP jñh 60 000,- eejehtallembeetnegh)
- Giehtelimmieåasa	<u>70 000,- (dalhketjh, feelemh jñh vielie)</u>
Ålesth	<u>700 000,-</u>

Saemien geriatrijen dåehkie

Edtja barkijh barkoedåehkesne seehtedh jaepesne 2020. Barkoedåehkesne sæjhta 100 % geriaath årrodh (aarebi siejhmepraktihkere spesialiste mij geriatrijebarkoem utni lea klinihken åejvine aalkeme) 100 % geriatrijen skiemtjesåjhtere, nevropsykologije bielietijjen barkosne (joe barkoem åtna SANKS:sne), 100 % ergoterapeute, 100 % fysioterapeute jñh logopeede bielietijjen barkosne. Ellies dåehkie edtja barkosne årrodh tjaktjen 2020 raejeste. Dåehkie sæjhta nasjonaale våaroemisnie barkedh, jñh dejtie saemien tjieiltide gaptjedh (saemien reeremedajve) jñh jeatjah tjieelh saemien årrojigujmie – dovne

minneden barkoen jñh telematihken tjñrrh, men aaj persovneles stñeresne årrodh Saemien klinihkesne gosse lea maereles. Akte ulmie dñehkie maahta nasjonaale maahtoefunksjovnem utnedh.

Budsjedte /finansieradimmie

Ij leah naan teesth mah leah faamosne saemien skiemtjijasse. Dan gaavhtan geriatrijen barkoedñehkie tjoeri 60 000 kråvnah nuhtjedh juktie NORKOG-teestebadterijem jarkoestidh (daate teestebadterije lea nasjonaale standaarde). Tjuara stoerre gñelemaaksoeh veanhtadidh juktie jarkoestidh, valideradidh jñh toelhkestidh. Råajvarimmieh geriatrijen barkoedñehkesne tjuerieh vååjnedh råajvarimmiej vööste «Toelhkediñenesje - mierietsiehkje» jñh «Gñele- jñh jarkoestimmiediñenesje».

Nasjonaale maahtoediñenesjh - DjE

Klinihke joe nasjonaale maahtoefunksjovnem åtna. Nasjonaale maahtoediñenesjh edtjiej nasjonaale maahtoetseegkemem jñh maahtoegeerjehtimmiem gorredidh sijjen sjñere faagesuerkien sisnjelen, jñh eadtjohkelaakan viehkietidh maahtoem tseegkedh jñh bñhkedidh daan faagesuerkien sisnjelen abpe healsoediñenesjasse, jeatjah diñenesjefaalehtæjjide jñh utniejidie, lihke fualhkan jñh jeatjah årroejidie.

Ulmie lea maahtoediñenesjem evtiedidh guktie aaj geriatrijen bñjre sjædta.

§ 4-6 Laavenjassh nasjonaale maahtoediñenesjidie

Nasjonaale maahtoediñenesjh edtjiej dejtje laavenjasside gorredidh sijjen diñdtesuerkien sisnjelen:

- Maahtoem tseegkedh jñh bievnedh
- Vaaksjoehtidh jñh båehtjierdimmieilledahkh bievnedh
- Meatan årrodh dotkemisnie jñh dotkemeviermieh tseegkedh
- Viehkine årrodh sjñehteles ööhpehtimmesne
- Bñhkedimmie, daajroe- jñh maahtoegeerjehtimmiem hoksedh healsoe- jñh hoksedñenesjasse, jeatjah diñenesjefaalehtæjjide jñh utniejidie
- Råajvarimmiejgumie nñerhkedh juktie seammavyörtogs bahtsemem nasjonaale maahtoediñenesjidie gorredidh
- Implementeradimmie viehkietidh nasjonaale njoelkedassijste jñh daajroebaseradamme praksiseste
- Faageles referaansedñehkieh tseegkedh
- Departemeentese jallh dan årgaanese reektedh maam departemeente nænnoste, fierhten jaepien

Vijriedamme jñh veaksahkåbpoe DjE-ektievote - ektie somatihkese, jearohkevoetese jñh psykiatrijese

Daaletje DjE-ektievoete SANKS:sne byöroe tjarke nænnoestimmiem åadtjodh – dovne dotkijijstie jñh viehkiebarkijijstie. Saemien healsoediñenesje annje joekoen jñjnem

dokumentasjovnem fååtese. Nöörjen njoelkedassh, mah eah registreradimmiem etnisiteeteste luhpedh, leah evtiedimmiem taalematerijelleste hööpteme – sjæysjalimmievåarome juktie healsoediënesjh strategeles soejkesjidh. Daelie fuehpie dagkeres dokumentasjovnem skååffedh.

Ektievoete byöroe ektie årrodh gaajhkide faagesuerkide –somatihke edtja aaj meatan vaaltasovvedh.

DjE-foente byöroe seamma jijnjem læssanidh.

Gosse lea dååjrehtimmiebievnemen jñh ööhpehtimmien bijre studeentijste, dellie ussjede aaj dam somatihkeles giehtelimmiem Sjïeredåakterejarngesne meatan vaeltedh Campus Finnmarkhese. SANKS:n gaavhtan daate joekoen lyjhkedihks orreme.

Råajvarimmieh:

Mierietsiehkide lissiehtidh guktie maahta sjiehteladtedh:

- DjE-ektievoete byöroe aaj dan somatihkeles bielien bijre Saemien klinihkeste årrodh
- DjE-ektievoetem lissiehtidh jienebi barkijigujmie
- DjE-foentem lissiehtidh guktie aaj dåarjoen bijre somatihkeles dotkemasse
- Ööhpehtimmie medisijnerestudeentijste Spesialistedåakterejarngesne somatihkeles faagine, lea bielie Campus Finnmarkheste

- Baalhka medtie	500 000,- fierhten jaepien
- Sosijaale maaksoeh medtie	130 000,- (70 000,- KLP jñh 60 000,- eejehtallemebeetnegh)
- Giehtelimsmaaksoeh	<u>70 000,- (dalhketjh, feelemh jñh vielie)</u>
<u>Allesth</u>	<u>700 000,-</u>

Iktedimmie råajvarimmieh

1. DIPS-areenam sjiehtedidh juktie toelhkediënesjh buerebelaakan dongkedh (sieltedaltese)
2. HN-LIS sjiehtedidh juktie åtnoem toelhkediënesjijstie jñh bæhtjierdimmieevtiedimmeste evalueradidh (sieltedaltese)
3. Tjuara toelhkediënesjasse mierietsiehkieh vedtedh juktie stoerredeallahtæjjine sjidtedh medisijnen gåhkoeviahkeste (mierietsiehkies)
4. Toelhkediënesjem fysiske sertedh Hammerfesteste Karasjohkese, seamma rehpien nualan goh Saemien klinihke (mierietsiehkies)
5. Toelhkediënesjem evtiedidh guktie aaj giele- jñh jarkoestimmiedieënesjh feerhmie (mierietsiehkies)
6. Barkoem maanadåaktarasse tseegkedh (barkoe)
7. Væjsaldahkem/dååjrehtimmiekonsulentem tseegkedh (barkoe)
8. Saemien geriatrijen barkoedåehkie (vuartesjh toelhke jñh giele)
9. DjE (mierietsiehkies)